

مفاهیم مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در شهر مدینه

دکتر حسن ستاری ساریانقلی

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز

sattari@iaut.ac.ir

چکیده

حضرت رسول اکرم (ص) به عنوان اسوه حسنه و الگوی جاودانی جوامع انسانی به طور اعم و جوامع اسلامی به طور اخص معرفی گشته است. مفاهیم مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در شهر مدینه می‌تواند از لحاظ برنامه ریزی و طراحی شهری در شهرهای اسلامی معاصر نیز مورد استفاده قرار گیرد. بهره‌گیری از متون و منابع اسلامی و درک صحیح مفاهیم کاربردی مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در شهر مدینه می‌تواند راه گشای درک و فهم و رسیدن به الگوها و مفاهیم مدیریت شهری در جوامع امروزی ما باشد. تلاش ما در این نوشتار بررسی مهمترین آموزه‌ها و مفاهیم مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در شهر مدینه می‌باشد که می‌تواند به عنوان یک الگو و تجلی زیبای مدیریت شهری در شهر اسلامی مورد استفاده و استناد قرار گیرد

واژگان کلیدی

حضرت رسول اکرم (ص)، شهر مدینه، شهر اسلامی، مدیریت شهری

مقدمه

مدیریت علم و هنر برنامه ریزی، متشکل و هماهنگ نمودن، رهبری، و کنترل فعالیت‌های مختلف به منظور نیل به هدفی مشخص می‌باشد. (اقتداری ۱۳۴۹، ۱) از طرفی شهر نیز پایگاه اصلی تمدن انسانی و تبلور ذهنی و تکنولوژیک بشر است. (سیف الدینی ۱۳۷۸، ۷۵) اندیشه‌های شهرسازی و مدیریت شهری نیز قدمتی به طول تاریخ بشری دارد. شهرها بیانگر و جلوه‌گاه باورها و شیوه‌ی زیست مردم و نتیجه‌ی نگرش آنها به هستی هستند. (داوری اردکانی ۱۳۸۲) مدیریت شهری مناسب و متناسب با ایده‌آل‌های روحی و روانی بشر می‌تواند سبب شکل دهی مناسب اندیشه‌های بشری و در نهایت شادکامی و کامیابی و حل بحرانهای مادی و معنوی انسان ساکن شهرها گردد. آگاهی از بحران هویتی موجود در شهرها و کلان شهرها و به خصوص بحرانهایی که در شهرهای اسلامی به دلیل تقلید محض اندیشه‌های غربی و مدیریت شهری نامتناسب با فرهنگ اسلامی پدیدار گشته است، سبب رویکرد دوباره به متون اصیل اسلامی و بازخوانی و احیای اندیشه‌های اصیل اسلامی شده است. اسلام در نظر بسیاری از محققان آئینی مدنی است که مشارکت جمعی را در عبادت فردی مورد توجه قرار می‌دهد. اگر چه تقوا تنها منبع سنجش است، این مطلب بطور گسترده پذیرفته شده است که بیشتر تعلیمات اسلام، به بهترین شکل در محیطی شهری نمود پیدا می‌کنند. (Rabah Saoud, 2002, p1) در شهرهای دوران اسلامی، معانی و مفاهیمی به کار رفته است که از ابعاد و زوایای گوناگون قابل بررسی و مطالعه می‌باشد. بررسی معانی و مفاهیم مدیریت شهری در بطن اندیشه اسلامی و کنکاش در سیره رسول اکرم (ص) برای دست یافتن به اندیشه‌های پویای قابل استفاده در شهرهای اسلامی در دوران معاصر امری ضروری به نظر می‌رسد. مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) مدیریتی مبتنی بر شناخت حقیقت و مراتب مختلف وجودی مادی و معنوی انسان و حرکت از ظلمات به سمت نور بوده است.^۱ در دوران معاصر انسان در تلاش برای دست یافتن به معنا و مفهوم و هویتی برای زیستن و زیست گاه‌های محیط خویشتن است. در شهرهای مسلمان نیز این مساله به دلیل بحرانهای هویتی و تقابل با مفاهیم مدرن و اندیشه‌های وارداتی بسیار جدی تر و آشکارتر می‌تواند مشهود باشد. در ایران نیز علی‌رغم بحث‌های مختلفی که در باب هویت اسلامی و اندیشه اسلامی مخصوصا در بعد از انقلاب مطرح گشته است؛ هنوز مفهوم مدیریت شهری در شهر اسلامی نیاز به بحث و بررسی دقیقتری دارد. جایگاه مدیریت شهری اسلامی و معنا و مفهوم مدیریت شهری

اسلامی به طور دقیق و مدون مشخص نگردیده است. از طرفی در شهرهای امروز مسلمانان شاهد تلاشهای بسیاری در دست یافتن به مفاهیم متناسب با هویت اصیل اسلامی هستیم. با توجه به اینکه حضرت رسول اکرم (ص) به عنوان الگوی جاودانی حیات بشر به طور اعم و مسلمانان به طور اخص مطرح گشته است (اسوه حسنه به تعبیر قرآنی)؛ تلاش در دستیابی به معیارها و مفاهیم مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در نهایت می تواند سبب فتح بایی در دستیابی و رسیدن و فهم مدیریت شهری متناسب برای شهرهای سرزمینهای اسلامی در دوران معاصر باشد.

ضرورت پرداختن به موضوع به لحاظ مدیریت شهری و مدیریتی قابل درک است. درک و فهم مفاهیم مدیریت شهری از منظر تفکر اسلامی به مدیران شهری کمک می نماید تا تصمیم های اتخاذی آنان در حیطه مباحث شهری و پرداختن آنها به مسایل و مشکلات شهری این حیطه را نیز شامل شود. امروزه هم برگشت به خویشتن و بهره گیری و احیای ارزشهایی اصیل اسلامی و هم توجه و لحاظ معیارهایی که شهرهای ما را بتواند به مفاهیم انسانی و آسمانی اسلامی نزدیکتر سازند؛ واجد اهمیت شمرده می شود. از لحاظ ضرورت دانشگاهی نیز در حال حاضر در دانشگاهها در رشته شهرسازی، رشته ای تحت عنوان شهرسازی اسلامی تعریف شده است و در مدیریت رشته مدیریت اسلامی، که هنوز در مراحل آغازین خود به سر می برد؛ مطالعاتی از این دست می تواند به درک و فهم این رشته ها بهتر و بیشتر کمک نماید. نگرش و بررسی های بنیادین در سیره و سنت رسول اکرم (ص) در مدیریت شهری جامعه و شهر مدینه النبی کمک شایانی به شناخت عمیق و اصیل مفاهیم مدیریت شهری در اندیشه اسلامی و شهرسازی اسلامی می نماید. پژوهش حاضر نتایج بررسی مفاهیم مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در شهر مدینه که تجلی زیبای مدیریت شهری در شهر اسلامی می باشد را ارائه می دهد.

اهداف پژوهش

هدف کلی از انجام این پژوهش، مطالعه مفاهیم مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در شهر مدینه به عنوان تجلی زیبای مدیریت شهری در شهر اسلامی، قابلیت های شهرسازی اسلامی از نقطه نظر مدیریت شهری و در نهایت آرایه راهبردها و راهکارهایی برای ارتقای کیفی شهر از لحاظ مدیریت شهری در شهرسازی سرزمینهای اسلامی است.

سوال اصلی پژوهش

- حضرت رسول اکرم در مدیریت شهری مدینه دارای چه اصول مدیریت و راهکارهایی بوده‌اند؟
- مدیریت شهری پیامبر بر ابعاد حیات مادی شهروندان مدینه چه تاثیر مادی و کالبدی داشته است؟
- مدیریت شهری پیامبر بر ابعاد حیات معنوی شهروندان مدینه چه تاثیر معنوی نهاده است؟

فرضیه‌های پژوهش

- حضرت رسول اکرم در مدیریت شهری مدینه دارای اصول مدیریت و راهکارهای ویژه خاصی بوده‌اند.
- مدیریت شهری پیامبر بر ابعاد حیات کالبدی و مادی شهروندان مدینه تاثیر مثبتی داشته است.
- مدیریت شهری پیامبر بر ابعاد حیات معنوی شهروندان مدینه دارای تاثیر مثبت معنوی بوده است.

پیشینه پژوهش

علی رغم نگرشهای مهم مدیریت شهری حضرت رسول اکرم، متأسفانه پرداختن به این مبحث از بعد مدیریت شهری کمتر مورد توجه عمیق محققان قرار گرفته است. برخی محققین در مورد طرح ایده‌های مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) به طور مختصر و گذرا به طرح دیدگاههایی پرداخته‌اند که از آن جمله:

عمر سپاهییک^۲ در سال ۲۰۰۳ میلادی در تحقیقی تحت عنوان «برخی دروس مانا و جهانی حضرت رسول اکرم در مورد برنامه ریزی و توسعه شهری»^۳ به طرح برخی دیدگاههای مدیریتی و برنامه ریزی حضرت رسول اکرم در باب شهر پرداخته است. پائولو کونثو^۴ در کتابی تحت عنوان «تاریخ شهرسازی جهان اسلام» که توسط وزارت مسکن و شهرسازی توسط دکتر سعید تیزقلم زنوزی در بهار ۱۳۸۴ به فارسی برگردانده شده است در بخش دوم کتاب به طور مختصر در این باب صحبت کرده است. هشام مرتضی^۵ در فصل سوم کتاب «اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام»^۶ که توسط معاونت شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسال در بهار ۱۳۸۷ توسط

دکتر ابولفضل مشکینی و دکتر کیومرث حبیبی به فارسی برگردانده شده است در مورد برخی موارد ساختار فیزیکی محیط در صدر اسلام نوشته است.

محمد عبدالستار عثمان در کتاب «مدینه اسلامی» بخشی دارد تحت عنوان پیدایش شهر اسلامی که در آن خلاصه‌ای از مفاهیم و ایده‌های شهرسازی حضرت رسول اکرم (ص) طرح شده است. این کتاب توسط علی چراغی به سال ۱۳۷۶ توسط انتشارات امیرکبیر و تحت همان نام مدینه اسلامی چاپ شده است.

بسیم سلیم حکیم^۷ در کتاب «شهرهای عربی- اسلامی اصول شهرسازی و ساختمانی»^۸ که در سال ۱۳۸۱ توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی توسط محمد حسین ملک احمدی و عارف اقوامی مقدم به فارسی نیز ترجمه شده است به بیان اندیشه‌های فقه اسلامی تاثیرگذار در ساختار شهرهای اسلامی و نیز بررسی عناصر شهری در شهرهای اسلامی همراه با تفسیری از فرایند ساخت و ساز فرم شهری می‌پردازد.

روش پژوهش

این پژوهش مربوط به مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در شهر اسلامی مدینه از سال اول هجرت^۹ مصادف با ۶۶۹ میلادی تا سال یازدهم هجرت (سال وفات حضرت) است. در پژوهش نیز از آن جایی که موضوع پژوهش در دوره تاریخی اتفاق افتاده (تحقیق تاریخی) و از طرفی این پژوهش توصیف عینی یک موقعیت یا موضوع است (تحقیق توصیفی) و از طرف دیگر پژوهش به صورت موردی در مورد شهر مدینه عهد پیامبر می‌باشد. (تحقیق موردی) لذا روش پژوهش ترکیب و تلفیقی از روشهای تاریخی-توصیفی- موردی بوده است که محدوده پژوهش نیز همان مدینه عهد رسول اکرم و شیوه‌های مدیریت شهری پیامبر در اداره و مدیریت این شهر از ابعاد گوناگون است.

نحوه جمع آوری داده‌ها

- مطالعه اسناد و مدارک مکتوب حدیث و سنت؛
- روش مطالعه کتابخانه‌ای؛
- استنتاج از مباحث میان رشته‌ای شهرسازی و مدیریت و ترکیب شیوه‌های استنتاجی-تحلیلی.

ادبیات پژوهش

مدیریت شهری

مفهوم مدیریت شهری در تعاریف کل‌نگر از مفهوم صرف اداره امور شهر فراتر می‌رود و با ساختارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی پیوند می‌یابد و نقش فعالتری در توسعه شهر پیدا می‌کند. در این نگرش مدیریت شهری مسؤلیتی استراتژیک تلقی می‌شود که ضرورتاً با نتایج و پیامدهای عملیاتی نیز همراه است و به همین دلیل تعامل آن با حوزه‌های قدرت، سیاست، اجتماع و اقتصاد شهری اجتناب‌ناپذیر می‌شود. (MacGill 1998; Rakodi 1991) منظور از مدیریت کلان شهری... با لزوم همکاری بخش‌های مختلف... در چهارچوب اشکال متنوع شراکت اجتماعات محلی، حکومت و بخش‌های اقتصادی. (Henton 2001, 391) معنا می‌یابد. مهمترین هدف مدیریت شهری را می‌توان در ارتقای شرایط کار و زندگی جمعیت ساکن در قالب اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی و حفاظت از حقوق شهروندان، تشویق به توسعه اقتصادی و اجتماعی پایدار و حفاظت از محیط کالبدی دانست. (سعیدنیا ۱۳۷۹، ۴۶) مدیریت شهری باید برای شهر، برنامه ریزی‌هایی را به انجام برساند، فعالیت‌های شهری را سازمان دهد و بر فعالیت‌های انجام شده نظارت کند و حتی برای انجام بهینه‌ی امور، انگیزش ایجاد نماید. (سعیدنیا ۱۳۷۹، ۲۰) مدیریت شهری عبارت از سازماندهی عوامل و منابع برای پاسخگویی به نیازهای ساکنان شهر است... هدف کلان مدیریت شهری ایجاد محیطی قابل زندگی برای همه همراه با عدالت اجتماعی، کارآیی اقتصادی و پایداری زیست محیطی است. (صرافی و دیگران ۱۳۷۹، ۸۱) مدیریت شهری عبارت از سازماندهی عوامل و منابع برای پاسخگویی به نیازهای ساکنان شهر است. (شهپایان ۱۳۸۳، ۵۰)

پس مشخص می‌گردد که مدیریت شهری مفهومی بسیار فراتر از مفاهیم مادی صرف را شامل می‌گردد و بر مدیریت بهینه کلیه علل و عوامل مادی و معنوی فعالیت‌های شهری در راستای رسیدن به ایده آل‌های زندگی مادی و معنوی ساکنان شهر دلالت دارد.

مفاهیم مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در شهر مدینه

در این راستا به برخی از مهمترین مفاهیم مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در شهر مدینه که تجلی زیبای مدیریت شهری در شهر اسلامی است اشاره

می‌گردد که معیارهای مادی و معنوی ارتقا سطح بینش شهروندان هر دو را توأمان شامل می‌شود.

○ تعیین نقیبان و نمایندگان سرپرست برای مدینه: حضرت رسول اکرم در مقدمه چینی برای هجرت در پیمان عقبه دوم، ۱۲ نماینده از مردم شهر برای ساماندهی و سرپرستی قوم از سوی خود مردم تعیین نمودند. در تاریخ طبری چنین آمده است: پیامبر (ص) فرمود: دوازده نقیب برگزینید که به کار قوم خویش بپردازند. و دوازده نقیب برگزیده شد... ابن اسحاق گوید: آنگاه پیامبر به نقیبان گفت: بر کار قوم خویش هستید و... سرپرست آنها هستید. (طبری محمد ابن جریر ۱۳۷۵، ۹۵۳) در موارد دیگر نیز حضرت پیامبر در غیاب حضور خود در مدینه جانشینی برای اداره امور شهر برمی‌گزید تا در غیاب او امور شهر را ضبط و ربط کند. (عبدالستار عثمان محمد ۱۳۷۶، ۵۰) این امر بیانگر مشارکت مردم و هم‌تعیین سرپرست برای حیطه‌های مختلف اداره امور شهر در ابعاد مختلف از سوی پیامبر در شهر مدینه می‌باشد.

○ تغییر نام شهر یثرب به مدینه نمونه‌ای از مدیریت تغییر ظاهر در راستای تغییر باطن: حضرت رسول اکرم در بدو ورود به شهر یثرب نام شهر را به مدینه تغییر دادند. «معنی لغوی خاصی نیز برای آن (یثرب) یاد کرده‌اند که عبارت از «لوم و فساد و عیب» (جعفریان رسول ۱۳۷۲، ۹۱) رسول اکرم با نهمی از کاربرد کلمه یثرب^{۱۰} بجای آن، شهر را مدینه و طابه و طیبه نامیدند. (جعفریان رسول ۱۳۷۲، ۹۱) پیامبر فرموده‌اند کسی که مدینه را یثرب نام گذارد باید استغفار کند، مدینه پاک است. (نظری منفرد علی ۱۳۸۶، ۱۱۵) که نشان از کاربرد و مدیریت تغییر ظاهر در راستای تغییر باطن و شروع تغییر مدیریتی از همین بدو ورود پیامبر به شهر مدینه با تغییر نام شهر در راستای خیر و نیکی و برکت بخشیدن به شهر است. این امر از سوی خداوند متعال نیز تایید گشت و خداوند نیز فقط از قول منافقان مردم شهر را با نام یثرب خطاب قرار داده است که اشاره است به این که مومنان نام شهر را مدینه و مدینه الرسول نامیده‌اند و این منافقان و کسانی که در ایمانشان خللی بود از نام یثرب بعد از نهمی پیامبر استفاده می‌نمودند^{۱۱}. این تغییر نام نشان از تغییر سطح شعور و آگاهی شهری و روی آوردن به مفهوم مدنی و حیات جمعی و اهمیت نهادن به مفاهیم شهرنشینی است که اینک نام مدینه از لحاظ لغوی با مدن، مدنیت و تمدن هم‌خانواده است.

○ تغییر مفهوم یثرب به مدینه به مفهوم تغییر و تحول مدیریت قبیله‌ای به مدیریت شهری و خلق مفهوم شهروندی: با ظهور پیامبر، رهبری الهی جایگزین شیخ قبیله‌ای و توحید جایگزین شرک و مسئولیت پذیری جایگزین مسئولیت‌گریزی و مدیریت الهی جایگزین مدیریت شرک آلود گردید. تغییر نام یثرب به مدینه که اشاره گردید سرآغاز عینی تغییر از مدیریت قبیله‌ای به مدیریت شهری و خلق مفهوم شهروندی در شهر مدینه پیامبر است. از آن پس است که به جای شنیدن نام قبایل، با نامهایی از قبیل اهل مدینه، اهل قبا، اهل طائف مواجه می‌شویم و چنین نامهایی... بیانگر تحولات فرهنگی و روی آوردن به شهرنشینی است. (عبدالستار عثمان محمد ۱۳۷۶، ۵) در شهر مدینه پیامبر مدیریت شهری جایگزین مدیریت قبیله‌ای گشته و مفهوم شهروند در شهر اسلامی با مدیریت پیامبر متولد گردید.

○ مشاوره در سیستم مدیریت شهری رسول اکرم: آیاتی نظیر و شاورهم فی الامر^{۱۲} و وامرهم شوری بینهم^{۱۳} زمینه ساز مشارکت همگانی در مدینه النبوی رسول خدا می‌باشند که متضمن همکاری و هماهنگی تنگاتنگ مسئولین اداره شهر مدینه با آحاد و توده‌های مردم مدینه بوده است. و حضرت نه فقط در مدیریت جنگها، بلکه در مدیریت کلیه شؤونات شهری از سیستم مشورتی با صحابه و توده‌های مردم سود می‌بردند. تشکیلات و سازمان مدیریتی مبتنی بر بیعت و مشارکت همگانی و تأییدات الهی شکل گرفته و در خدمت امت بود و از استبداد و خودرایی در آن خبری نیست و مدیریت شهری نیز مبتنی بر مشارکت همگانی توده‌های همگانی بود. و اداره امور شهر با مشارکت مومنان و خردمندان و اهل حل و عقل و نخبگان جامعه اسلامی صورت می‌گیرد. خداوند متعال نیز مشورت را مورد تأکید و تشویق قرار داده و آن را در کنار استجاب دعا، نماز و انفاق مطرح نموده است.^{۱۴} در مواردی نیز خداوند به پیامبر دستور داده است پس از فرمان عفو عمومی برای زنده کردن شخصیت آنها و تجدید حیات فکری و روحی مسلمانان با آنان مشورت کند و رای و نظر آنان را بخواهد. (قرآن کریم، سوره مبارکه آل عمران آیه ۱۵۹)

○ همبستگی نهادهای و قومیتها و طایفه‌های مختلف شهری در مدیریت شهری حضرت رسول اکرم(ص): آغاز ورود پیامبر به مدینه مصادف است با اختلاف قومیت‌های مختلف نژادی و قبیله‌ای در شهر مدینه و نیز اختلافات عمیق دو قبیله اوس و خزرج^{۱۵} که توسط یهودیان مدینه نیز آتش این اختلافات دامن زده می‌شود. تدوین نخستین پیمان نامه عمومی در اسلام در شهر مدینه توسط رسول اکرم

(ص) در همان نخستین ماههای ورودشان به مدینه که عهدنامه‌ای است میان مهاجرین و انصار از یک سو و یهود از سوی دیگر سبب مدیریت صحیح شهری در همبستگی نهادهای مختلف مردمی در شهرمدینه گشته است. موارد عمده این پیمان به نقل ابن اسحاق عبارتند از: زندگانی مسلمانان و یهود مانند یک ملت در مدینه، آزادی مسلمانان و یهود در مراسم دینی و عبادی خود، دفاع از همدیگر در صورت حمله دشمن،^{۱۶} دفاع مشترک از شهر مدینه، قرارداد صلح با دشمن با مشورت مشترک، حرام شدن خونریزی در مدینه، قبول حکمیت رسول اکرم به عنوان آخرین داور در حین نزاع و اختلاف. (آیتی، ۱۳۶۶، ۲۳۴)

○ پیدایش تعلق اجتماعی در محیط شهری مدینه: در نخستین سال ورود حضرت رسول اکرم به مدینه یکی از مهمترین ابتکارات مدیریت شهری و پیوند لایه‌های مختلف اجتماعی و طبقات مختلف در شهر مدینه افزون بر پیوندهای وحدت بخش دینی پیوند عقد اخوت و برادری بین کلیه مسلمانان اعم از زن و مرد می‌باشد. رسول خدا در مجلسی عمومی فرمودند: تاخو فی الله اخوین اخوین (آیتی، ۱۳۶۶، ۲۳۵) این پیمان برادری همگانی بر مبنای نفی انگیزه‌های قومی و قبیله‌ای و بر مبنای محوریت حق و همکاری اجتماعی شهری شکل گرفت که به فرموده خداوند متعال إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوَيْكُمْ.^{۱۷}

○ اهمیت ویژه به شهرنشینی و اهمیت شهر در قبال کوچ نشینی و بیابانگردی: کوچ نشینی بدوی بستر اجتماعی جاهلیت بود و عرب بدوی زندگی شهرنشینی را تحقیر می‌کرد. (خویی ابولقاسم ۱۹۹۶م، ۲۰۱) در اندیشه رسول اکرم (ص) ساختار سنتی قبیله‌ای و تعصبات قومی مانعی برای اتحاد و وحدت و تشکیل جامعه نوپای اسلامی بوده و حضرت برای تقویت ساختار شهری مدینه تلاشهای مستقیم و غیرمستقیم بسیاری انجام دادند. از جمله آنها می‌توان واجب نمودن هجرت و خارج کردن افراد از تعرب به شهرنشینی و مدینه نشینی (از کوچ نشینی به یکجا نشینی) و تحریم شرعی رجوع مجدد به بادیه (تعرب) نام برد. (خامنه‌ای، ۳۱۳) هجرت سبب تحول نظام قبیله‌ای و قومی و حرکت در راستای تشکیل امت واحد اسلامی در محیط شهری مدینه و آغاز اصلاحات رسول اکرم در جامعه و سبب شکل‌گیری تمدن اسلامی گردید. مساله هجرت نیز با سوره نسا آیه ۹۷ تاکید و سفارش و امر گردید.^{۱۸} در هر صورت این نکته کاملاً در تفکر اندیشه رسول اکرم متجلی است که اسلام در محیطی اساساً شهری ظهور یافت و در آبادی‌های مدینه شکوفا شد.

- بیشتر اسلام پژوهان با قضاوت گرون بام^{۱۹} موافقاند که دین محمد (ص) کاملاً با زندگی شهری تناسب دارد. (ترنر برایان اس ۱۳۸۰، ۸۰)
- احیای موقعیت و نقش اجتماعی زنان در مدیریت شهری پیامبر: در گفتمان نبوی و در سیستم مدیریت شهری رسول اکرم (ص) موقعیت و نقش اجتماعی زنان احیا شد و حضورشان در عرصه‌های مختلف اجتماعی فراگیر شد. (جمشیدی‌ها و زائری ۱۳۸۷، ۳۲) نیاز به حضور زنان در عرصه‌های مختلف حیات جمعی سبب تدوین و تقویت نهاد خانواده و نهاد حجاب در مناسبات شهری جامعه اسلامی در گفتمان نبوی در مدینه النبی گردید. در شرایطی که حضور زنان خدمتکاران و بردگان زن و کنیزان در اجتماع مردانه جاهلی حضوری بدلی و حاشیه‌ای و حضور زنان طبقات بالا نیز حضوری بدل از حضور مردان اشراف بود و زنان در موقعیت‌های اجتماعی بودند تا برتری مردان خود (ارباب یا شوهر) را نشان دهند و احترام دیگران را برای او برانگیزند (اروجلو ۱۳۸۴، ۳۴). پیامبر زنان را نیز وارد صحنه کرد و به هنگام بیعت با زنان نیز بیعت نمود... پیامبر در عصری که مردم فرزند دختر داشتن را ننگ و عار می‌دانستند و از شنیدن خبر صاحب دختر شدن چهره در هم می‌کشیدند، از دخترش به بهترین وجه یاد می‌کند، او را احترام می‌کند، لقب ام ابیها به او می‌دهد و در قرآن هم سوره کوثر در ثنای او می‌آید و او را خیر کثیر معرفی می‌کند. (لک زایی ۱۳۷۹، ۳) در چنین شرایطی مدیریت حضرت رسول اکرم (ص) امکان حضور و ظهور زنان در عرصه‌های مختلف زندگی شهری اسلامی، مهاجرت، آموزش، بحث و فحص، شرکت در جنگ‌ها، شرکت در مناسبات اجتماعی، شرکت در مساجد، شرکت در پیمانها و قراردادهای شهری اجتماعی، پرستاری، حفر خندق، مشارکت و تصمیم‌گیری در امور و عرصه‌های مختلف شهری را با حفظ کرامت انسانی و ارزش وجودی زنان فراهم می‌آورد. چگونگی حضور زنان نیز در عرصه‌های مختلف زندگی شهری مدینه النبی پیامبر تابع کنش متقابل اجتماعی با تاکید بر اصل حجاب^{۲۰}، نهاد خرد خانواده به عنوان نهاد تشکیل دهنده پیکره نهاد کلان شهری و حرمت نظام حقوقی و شهری زنان در عرصه‌های مختلف شهری بوده است.
- مدیریت شهری در راستای خلق مفهوم امت اسلامی و وحدت بخشی و خلق مفهوم وحدت در آحاد مردم مدینه: تلاش پیامبر در راستای خلق نظامی شهری و مبتنی بر ارزشهای اسلام و امت واحده است. خداوند در قرآن کریم بارها از مفهوم امت واحد سخن گفته است.^{۲۱} پیامبر با انعقاد نخستین پیمان نامه عمومی، به سر و سامان دادن اجتماعی، تحکیم وحدت اجتماعی و ایجاد نظام شهروندی پرداخت و

با پیمان اخوت، مرزهای شهری و قبیله‌ای را تغییر داد و به جای آن مرزهای دینی را نهاد. (عبدالجلیل م ۱۳۶۳، ۱۲۳) علاوه بر اینکه نظام اعتقادی اسلام سبب نزدیکی شهروندان در مدینه به همدیگر می‌گردید و نماز به سوی قبله‌ای واحد تجسم عینی وحدت جامعه اسلامی در قالب امت بود؛ پیامبر با مفاهیمی مدیریتی نظیر برقراری اخوت بین مهاجران و انصار، (نظری منفرد ۱۳۸۶، ۱۱۹) پیمان با یهود، (نظری منفرد ۱۳۸۶، ۱۲۱) تاسیس مسجد جامع نبوی (شریف قرشی ۱۳۸۷، ۲۲۷) برای وحدت بخشی و حضور مردم شهر، در عرصه عمل و نظر و کردار و گفتار^{۲۲} سبب کمک به ایجاد امت واحده اسلامی و وحدت مردم شهر مدینه گردیدند. ایجاد وحدت ملی و همبستگی ایمانی در وحله نخست ورود پیامبر به مدینه با پیمان نامه عمومی مدینه و بعد با تثبیت وحدت ایمانی و پیوند روح اخوت و برادری بین کلیه مسلمانان اعم از زن و مرد و مهاجرین و انصار و بر مبنای نفی انگیزه‌های قومی و نژادی و طایفه‌ای و بر محوریت حق و کلمه الله و توحید و روح ایمانی شکل گرفت. پیامبر در راستای حفظ وفاق ملی و جلوگیری از ظهور شکاف در جامعه شهری حتی دستور ویران کردن مسجد ضرار را نیز صادر فرمودند. پیامبر (ص) به امر خداوند، بعد از جنگ تبوک^{۲۳} مسجدی را که منافقین برای اجتماعات خود ساخته بودند، مسجد ضرار خواند و دستور داد تا آن را با خاک یکسان کنند و تیره‌های آن را بسوزانند و آن جا را برای مدتی زباله دانی قرار دهند. (سیره ابن هشام، ۵۳۰:۲) این بنای به ظاهر مقدس در مدیریت شهری پیامبر چون قانونی برای ایجاد دودستگی میان مسلمانان شده بود به دستور پیامبر با خاک یکسان شد. (رسولی محلاتی ۱۳۸۷، ۶۱۶)

○ بهره‌گیری از موقعیت‌های اقتصادی برای تداوم و تحکیم مدیریت شهری در شهر پیامبر: مساله فقر و نیاز مالی در دوران جاهلیت آنچنان تعیین کننده بود که اعراب جاهلی حتی احکام دین را به نفع بهره اقتصادی تغییر می‌دادند. پیامبر از چنین موقعیت‌هایی نیز که تهدید به شمار می‌آمد، به عنوان فرصت بهره‌برداری کرد. اعراب جاهلی برای تطابق ایام حج با ماههای برداشت محصول، هر چند سال یک بار، یک ماه بر ماههای قمری می‌افزودند که آن را نسی می‌گفتند. اسلام نسی را تحریم کرد و این تحریم از جهت اجتماعی، تغییرات مهمی پدید آورد. مهم‌ترین این تغییرات، وادار نمودن اعراب بادیه نشین به شهرنشینی یا اخراج از تعرب به تحضر است. بادیه نشینان و نیز قبایل شهرنشین باید به تمام معنا شهرنشین شوند و بازار یا تجارت در همه ایام سال برقرار باشد. (شاکرند و دیگران ۱۳۸۶، ۱۱۱) آنچه

در این میان از سیره پیامبر حاصل می‌شود بهره‌گیری بهینه از شرایط موجود و تبدیل تهدید به فرصت در فضاهای مدیریتی در عرصه شهری است.

○ توجه به فضای عرصه‌های اقتصادی در مدیریت شهری پیامبر: تدارک منابع درآمدی برای تضمین موفقیت سیاستهای شهری و بهینه سازی حیات اقتصادی شهری یک ضرورت است. مدیریت شهری پیامبر در مدینه بدون توجه مناسب به عرصه‌های اقتصادی و سیاست‌های روشن اقتصادی نمی‌توانست به حیات خود ادامه دهد. فقدان عدالت اقتصادی نیز می‌تواند ضمن وارد کردن آسیب‌های جدی به باورهای شهری نوپای پیامبر زمینه ساز تشدید دنیاطلبی و فساد گردد. در چنین شرایطی حکم پرداخت زکات اعلام و به مرحله اجرا گذاشته شد. (شاکرند و دیگران ۱۳۸۶، ۱۱۷) از طرفی با دستور زکات از سوی خداوند متعال که بر مسلمانان واجب گشته است - سوره توبه ۹ آیه ۶۰: *إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ* - از مصارف هشت گانه ذکر شده فوق یکی *وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ* ذکر شده است که به نوشته علما و مجتهدین «سبیل الله یعنی کاری که مانند ساختن مسجد منفعت عمومی دینی دارد، یا مثل ساختن پل و اصلاح راه که نفعش به عموم مسلمانان می‌رسد و آنچه برای اسلام نفع داشته باشد بهر نحو که باشد». (رساله توضیح المسائل حضرت امام خمینی، ۲۱۱) امکان بهره‌گیری عرضه‌های اقتصادی نظیر زکات توسط پیامبر و تحت مدیریت شهری حضرت برای بهبود کیفیت فضاهای شهری میسر بوده است و زکات بخشی از پشتوانه اقتصادی ساخت و ساز در شهر اسلامی مدینه و مدیریت شهری پیامبر را فراهم می‌نمود. علاوه بر این پیامبر توجه خاصی به فضای بازار در شهر مدینه داشته‌اند. روایات بسیاری داریم که دخالت پیامبر در تعیین محل بازار در مدینه را تأیید می‌نمایند. (سهمودی علی بن عبدالله، ۷۴۷) در روایتی دیگر پیامبر بر بازار مدینه در مراحلی شصت و یکم در تعیین مکان و هم مراحل مختلف نظارت داشته‌اند. (اکرمی ۱۳۷۵، ۷۴) در روایتی از پیامبر نقل شده است: کسی که به بازار ما مسلمانان چیزی وارد کند مانند کسی است که در راه خدا جهاد می‌کند. (حدیث شماره نهج الفصاحه ۱۵۲) (میرزایی ۱۳۸۷، ۳۶) پیامبر اکرم ضمن هشدار و پرهیز از رباخواری و کم فروشی و گران فروشی^{۲۴} و احتکار در فضاهای اقتصادی به تاسیس بازار مستقل برای مسلمانان شهر مدینه اقدام نموده‌اند. این سلسله عوامل بیانگر توجه و اهمیت

فضای اقتصادی در مدیریت شهری پیامبر در شهر اسلامی مدینه با نظارتی کافی و مداوم است.

○ جوان گرایی در حیطة مدیریت شهری: از ویژه گیهای سنت و سیره پیامبر توجه و احیای حقوق فردی و اجتماعی جوانان بود و چون اهلیت دانایی و توانایی، درک و درد دینی، تعهد و تخصص، درایت و مدیریت برای او اصالت داشت هم به نسل جوان در حوزه های فرهنگی میدان می داد و هم آنها را در عرصه های مدیریت به کار می گرفت. (رودگر ۱۳۸۵، ۱۴۰) در واقع شایسته سالاری ملاک مدیریتی پیامبر بود نه مسن گرایی و شیخ گروی. پیامبر بارها از جوانان برای حیطة های گوناگون مدیریت شهری استفاده نمود. به عنوان مثال مصعب ابن عمیر را به درخواست اسعد ابن زراره به عنوان سفیر و نماینده خویش به مدینه اعزام نمود. (سبحانی ۱۳۸۵، ۴۰۰) و نیز در سال هشتم هجرت پس از فتح مکه عتاب ابن اسید جوان را فرماندار مکه و نماینده خویش و معاذ ابن جبل جوان را به عنوان نماینده فقهی دینی برگزید. (سبحانی ۱۳۸۵، ۸۴۶) و یا اسامه ابن زید را به عنوان فرمانده سپاه انتخاب نمود. اسامه در آن روز حدود بیست سال بیشتر نداشت و بلکه برخی سن او را هیجده سال نوشته اند (رسولی محلاتی ۱۳۸۵، ۶۵۷). لذا از مولفه های مدیریتی پیامبر واگذاری امور به جوانان شایسته مسلمان و شایسته سالاری در حوزه جوان گرایی بود.

○ ثبت آمار و توجه به واقعیات موجود در مدیریت شهری پیامبر: مدیریت شهری پیامبر برای دقت و صحت بیشتر مسایل به ثبت و ضبط آمار اهتمام فراوان داشت. روایت شده است که پیامبر به حدیفة بن یمان فرمان داد که آمار مسلمانان را ثبت کند. (شریف قرشی ۱۳۸۷، ۲۲۳) آنچه مهم است این است که مدیریت شهری پیامبر با آمار و واقعیات عینی جامعه شهری خود به بیان راه حل های متناسب با واقعیات موجود در عین داشتن توجه به افق آینده شهری اقدام می نمود.

○ ایجاد روحیه تعاون و همکاری در تمامی نیروهای انسانی سطوح شهری مدینه: حضرت رسول اکرم (ص) در پی احیای روحیه تعاون و همکاری در تمام سطوح مدیریت شهری جامعه نوبنیاد مدینه بودند. توصیه خداوند در سوره مبارک مائده آیه ۲ " وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ " به عنوان یک اصل کلی در تمام شئون مدیریت شهری پیامبر نیز مورد استفاده و استناد قرار گرفته است و بر طبق این اصل تمام مسلمانان موظف به تعاون و همکاری در کارهای نیک و ممنوعیت از همکاری و تعاون در ظلم و فساد و گناه می باشند. از اولین

اقدامات نبی اکرم به ساخت مسجد بود که با همکاری و تعاون تمام اقشار شهر مدینه و مرکزیت اجتماعی و آموزشی و شهری مدینه گردید. مسلمانان دست به کار ساختن مسجد شدند، خود پیامبر نیز مانند یک کارگر عادی کار می‌کرد... مسلمانان دیگر نیز اعم از مهاجرین و انصار مشتاقانه کار می‌کردند. (رسولی محلاتی ۱۳۸۵، ۲۶۹) در امور مربوط به مدیریت شهر مدینه حضرت رسول اکرم همواره سعی در مشارکت توده‌های مردم و ایجاد روحیه تعاون و همکاری در سطوح مختلف نیروهای انسانی داشته‌اند. در مورد مشورتهای رسول اکرم در قضایای مختلف شهر مدینه و جنگ‌ها و غزوات نیز در همه این مشورتهای نبی اکرم در پی ایجاد روحیه همبستگی و تعاون و همکاری بود. (عروتی موفق ۱۳۸۵، ۳۸)

○ تداوم مدیریت فضاهای شهری با سنت وقف در شهر مدینه: سابقه وقف به روزگار پیامبر اسلام می‌رسد. (اهلرز اکهرت، ۱۳۷۴، ۵۱) در واقع حضرت رسول اکرم (ص) در شهر مدینه مبدع سنت حسنه‌ای شدند که بعدها در سراسر جهان اسلام در شهرسازی تأثیرات عمیقی بر جای نهاد. نظام وقف نه تنها موجب ساخت و ایجاد بسیاری از فضاها و عناصر با ارزش شهرها بوده است، بلکه ارتباط و پیوند معنوی و نزدیک موقوفات با امور دینی و مذهبی، سبب ماندگاری و پایداری فضاهای شهری موقوفه در طی زمان شده است (محمدی ۱۳۷۹، ۹۶) و به عبارتی سنت وقف سبب نزدیکی مصادیق شهرسازی و مفاهیم مذهبی در شهرهای عهد اسلامی گشته است. طریق درآمدزا بودن موقوفه نیز سبب ترمیم و محافظت و مرمت از ابنیه شهری در گذر زمان گردیده است. هم چنین غیرقابل فروش بودن و ابدی بودن موقوفه که دلایل شرعی نیز موید این قضیه بوده است به نوعی خود سبب تداوم و حفظ فضاهای شهری اسلامی تا دوران معاصر گشته است.

○ مسجد پیامبر فضای چند کاربردی و مرکز مدیریت شهری در شهر پیامبر: تاسیس بنای مسجد از نخستین اقدامات پیامبر در نخستین ماههای هجرت در شهر مدینه است. خود رسول خدا به بنای آن اقدام کرد و اصحاب نیز کمک می‌کردند. (نظری منفرد ۱۳۸۶، ۱۰۱) پیامبر با ساخت فضای عبادی مسجدالنبی که با کمک همه اهالی شهر مدینه و زیر نظر مستقیم پیامبر و با همکاری خود پیامبر ساخته شد؛ این مکان را مکان نماز و حکومت و اعمال مدیریت شهری در مدینه قرار داد. پیامبر علاوه بر برگزاری نمازهای پنج‌گانه در مسجد، از همانجا به اداره امور می‌پرداخت و به ارسال نیروهای نظامی و پذیرش نمایندگان قبائل اقدام می‌نمود؛ قضاوت می‌کرد و خصومت‌ها و منازعات بین مردم را حل و فصل می‌کرد. بعلاوه مسجد پیامبر(ص)

به تدریج به مرکز علمی و فرهنگی بدل شد، دارالشورای مسلمانان در امور عمومی و جنگ و صلح گردید. در عین حال مرکزی اجتماعی برای رسیدگی به نیازمندیهای نیازمندان بود. از این حیث مسجد نهاد عمومی در جامعه اسلامی و رکن اساسی از ارکان دولت پیامبر بود؛ موسسه‌ای بزرگ که شامل فعالیت‌های دینی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و آموزشی گسترده می‌شد. (فیرحی ۱۳۸۵، ۲۰۱) پیامبر مسجد النبی را جایگاه عبادت، تعلیم و تربیت، قضاوت، بسیج نظامی و مرکز فرماندهی، مرکز حکومت اسلامی، قرار داد. (خاکرند و دیگران ۱۳۸۶، ۱۱۰) که در پی آن بافت شهری جدیدی در شهر مدینه پیرامون مسجد النبی شکل گرفت و کوی‌های پراکنده مدینه که در شمال کوه سلع قرار داشتند با یکدیگر یک پارچه شدند. (منتظر القائم ۱۳۸۴، ۱۲۱) در شهر اسلامی مسجد اصلی قلب و مرکز شهر را به خود اختصاص می‌داد و معمولاً بوسیله بازار احاطه می‌شد. (Rabah 2002, 6) مسجد پیامبر مرکز مدیریت شهری و عملکردی چند بعدی و چندگانه در فضای شهری مدینه بوده است.

○ مدیریت شهری امور مربوط به بهداشت و فضاهای بهداشتی در شهر پیامبر: خداوند پاکیزگان را دوست دارد (سوره بقره ۲ آیه ۲۲۲ و سوره توبه آیه ۱۰۸). ^{۲۵} پیامبر فرموده‌اند خداوند اسلام را بر نظافت بنا نهاده است. (حریری ۱۳۶۲، ۶۳) و نیز فرموده‌اند: به هر چه که قدرت دارید - با تمام توان بکوشید- پاکیزه باشید، زیرا خداوند اسلام را در پاکیزگی بنا نهاده است و به جز پاکیزگان، کسی به بهشت نمی‌رود. (نقل به مضمون حدیث شماره ۷۷۴ نهج الفصاحه) (میرزایی ۱۳۸۷، ۱۴۳) مدیریت بهداشت و فضاهای بهداشتی در شهر پیامبر شامل بهداشت آب، مدیریت دفع مواد زاید، بهداشت اماکن عمومی، بهداشت مسکن، بهداشت مواد غذایی، بهداشت صوتی و حفظ محیط زیست می‌گردید. پیامبر خدا فرموده‌اند: بهترین نوشیدنی‌های بهشت آب است. (خرمشاهی و مسعود ۱۳۸۷، ۷۸۵) در حدیثی بازدارنده از آب نوبت دار ملعون یاد شده است. (خرمشاهی و مسعود ۱۳۸۷، ۷۶۹) آب جزو پاک کننده هاست. «ده چیز نجاست را پاک می‌کند و آنها را مطهرات گویند: اول آب» (مساله ۱۴۸ توضیح المسائل حضرت امام خمینی ص ۱۶، بخش مربوط به مطهرات). آب سالم از نیازهای اساسی یک شهر سالم است. از طرفی چون ورود فاضلاب و فضولات انسانی سبب نجاست آب می‌گردد دفع فاضلاب و عدم ورود فضولات به آب نیز از مباحث مدیریت شهری شهر سالم می‌باشد. در مورد مدیریت بهداشت مواد زاید در حدیثی از پیامبر نقل شده است: دستمال آلوده

به طعام و چربی را شب در خانه نگذارید که جایگاه شیطان است. (شیخ صدوق، ۶) بدیهی است نگهداری زباله و رها شدن زباله در فضاهای شهری که از تجمع سکونت گاهها حاصل شده است؛ زمینه ساز فعالیت میکرو ارگانیسمها و تجزیه مواد آلی و تولید بوی نامطبوع می‌شود که در سیره پیامبر از آن نهی شده است. علاوه بر اینکه حمام در شهر اسلامی از واجبات و ضروریات شهر اسلامی است؛ در مورد بهداشت دیگر اماکن عمومی و فضاهای شهری نیز از پیامبر فرموده‌اند: هر کس چیز آزار دهنده‌ای را از راه مسلمانان بردارد، خداوند پاداش قرائت چهارصد آیه را که برای هر آیه ده حسنه است، در نامه اعمال او می‌نویسد. (یوسفی و شیرانی ۱۳۸۶، ۹۷) و نیز در مورد مبارزه با آفات و موجودات آزار دهنده مثل موش قبل از اینکه به شما آسیب برساند، آن را دفع کنید. (یوسفی و شیرانی ۱۳۸۶، ۹۸) که بیانگر لزوم توجه به پیشگیری و ایمنی و سلامت در شهر پیامبر می‌باشد. توجه به بهداشت مسکن و اهمیت آرامش در فضاهای مسکونی شهر اسلامی با توجه به فرموده خداوند: وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِّنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا^{۲۶} خدا برای شما خانه‌هایتان را مایه آرامش قرار داد؛ نیز الزاما در شهر پیامبر مورد توجه قرار گرفته است. پیامبر فرموده‌اند: خانه شیطان در خانه‌های شما جایی است که عنکبوت تار تنیده است و شست و شوی ظروف و نظافت خانه مایه غنا است. (یوسفی و شیرانی ۱۳۸۶، ۹۹) با اینکه گفتنی‌ها در مورد توصیه‌های عملی و سیره پیامبر در مورد بهداشت بسیار است^{۲۷} اما آنچه لازم به یادآوری است لزوم رعایت بهداشت و دستورات پیامبر در مورد بهداشت زیست گاه‌های بشری به صورت‌های مختلف است که همگی بیانگر مدیریت حضرت و توجه به رعایت پاکی و نظافت و بهداشت فضاهای خرد و کلان شهری است.

○ مدیریت شهری پیامبر و شیوه‌های گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی مدینه:

اینکه پیامبر با چه شیوه‌هایی مدیریتی در قالب مفاهیم شهری موفق گردیدند که جامعه جاهلی عصر خود را به طور موفقیت آمیزی به جامعه اسلامی با مفهوم شهر و شهروندی هدایت نمایند؛ خود نیازمند درک و استنباط شیوه آنحضرت در این تغییر و تحول می‌باشد. ساختار وحی به شخص پیامبر و اعلام ابلاغ و دعوت و انذار از سوی خداوند^{۲۸} قُمْ فَأَنْذِرْ ایجاد تغییر در محتوای فکر و بینش مردم را از سوی پیامبر الزامی نموده است. مدیریت شهری پیامبر در ابعاد تغییر رفتار و تغییر افکار شهروندان مدینه در راستای گذر به جامعه اسلامی و شهروند اسلامی شدن قابل بررسی است. یا به تعبیری در باب حکمت نظری و حکمت عملی، پیامبر رهنمودهایی داشته‌اند که به طور مختصر می‌شود مفاهیمی چون: برپاداشتن نظام

توحیدی و آشنایی با معاد و نیز نظام عبادی نماز و روزه و زکات و حیطة مباحث اخلاقی سبقت جویی در خیر، میانه روی، وفای به عهد، کظم غیظ، صابر و صادق بودن، و تواضع وعدم تجسس در زندگی عمومی افراد، پرهیز از غیبت و تهمت، عفو و گذشت و خیرخواهی، خوش رفتاری، دفاع از مظلوم و مقاومت در برابر ظالم، احترام به پدر و مادر، رعایت عدل و انصاف، کمک به مستمندان و یتیمان، احترام به زن، ارزش کار و طلب روزی حلال، رعایت بهداشت، احترام به مالکیت افراد و... را نام برد که همگی زمینه ساز تغییرت عرصه‌های فرهنگی، مذهبی، اقتصادی، اخلاقی و سیاسی شهروندان گردیدند. از طرفی ارایه مدل عملی پیامبر نیز در تنظیم رابطه با شهروندان مدینه و مسلمانان و تشکیلات شهری براساس بیعت و نظام برابری و برادری و مشارکت همگانی که با تائیدات الهی پایه ریزی شده بود و در خدمت جامعه شهری مدینه بود با زمینه سازی مشارکت همگانی مردمی و رفع تبعیض‌های اجتماعی و اقتصادی و سیاسی در کنار همکاری صمیمانه یاران پیامبر و شهروندان مدینه همگی زمینه ساز مدیریت شهری پیامبر در گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی شهروندی گردیدند.

○ هدایت مدیریت شهری در راستای توسعه فضای سبز و افزایش سطح باغهای شهر مدینه: عوامل متعددی توسط حضرت رسول اکرم سبب تشویق مردم به خلق و توسعه فضاهای سبز و باغات و کشاورزی در مدینه گردید. عرف بود که هر کس زمین بایری را آباد کند از آن او باشد (مالک ابن انس، ۱۳۷۰ هـ ق، ۷۴۳) افزون بر آن بسیاری از زمینهای زراعی میان اغلب مهاجران به شرط زراعت و باغداری و تداوم فضای سبز تقسیم شده است. (بلاذری احمد ابن یحیی ۱۹۶۵ م، ۱:۲۲۱) افزون بر تشویق و تداوم فضاهای سبز شهری توسط سیستم مدیریتی رسول اکرم فرمایشات حضرت نیز مسلمانان را به خلق و توسعه فضاهای سبز شهری تشویق می نمود. از آن جمله حضرت فرموده‌اند: اگر ساعت قیامت برپا شود و در دستان شما یک نهال است، اگر قدرت دارد، ایستاده و درخت بکارد، باید آنرا انجام دهد. (حدیث شماره ۱۵۴۱ نهج الفصاحه، ص ۲۶۵) (میرزایی ۱۳۸۷، ۲۶۵) از طرفی نیز قطع درخت و درخت سدر در زمان حضرت جز برای شخم زدن ممنوع شد.^{۲۹} (عسقلانی ۱۳۲۸ هـ ق، ۳۲۴: ۲)

○ مدیریت شهری در راستای عمران و آبادانی زمین: آبادانی و عمران شهری از مسائل مورد تاکید در مدیریت شهری پیامبر بوده است. پیامبر فرموده اند: ... کسی که

زمین مرده‌ای را آباد کند، متعلق به خود اوست. (حدیث شماره ۱۰، نهج الفصاحه، ص ۱۱ و ۱۲) (میرزایی ۱۳۸۷، ۱۱) و نیز فرموده اند: بندگان، بندگان خدا هستند و سرزمین‌ها، سرزمین‌های خدا هستند پس هر کسی که چیزی (مقداری) از زمین مرده را، آباد کند، متعلق به خود اوست. (میرزایی ۱۳۸۷، ۱۲) و نیز فرموده‌اند: اگر کسی زمینی را که از آن کسی نیست، آباد کند، خود بدان سزاوارتر است. (خرمشاهی و انصاری ۱۳۸۷، ۸۵۹)

○ مدیریت شهری در ساماندهی به بی خانمان‌ها و مهاجرین فاقد قدرت مالی مناسب
 و رسیدگی به محرومان: حضرت محمد (ص) نسبت به آن دسته از مهاجران خیلی فقیر که حتی نمی‌توانستند غذای روزانه خود را تهیه کنند چه برسد به مسکن بی توجه نبود. این مهاجران را اصحاب صغه می‌نامیدند. صغه سکو یا جای ویژه و برجسته‌ای است. حضرت محمد (ص) برای آنان سازه‌ای به صورت سایه بان در گوشه شمالی مسجدالنبی ساخت. (Jassem 1998, 343) این صغه می‌توانست ۷۰ تا ۱۰۰ نفر را در خود جای دهد. تعداد افراد ساکن در آنجا تابع میزان بهبود وضعیت کلی آنان بود. اصحاب صغه مدام بیرون می‌رفتند و هر کاری را که می‌توانستند پیدا کنند، انجام می‌دادند و تا آنجا که می‌توانستند روزی خود را تهیه می‌کردند و آنان فعالانه در جنگهای متعدد علیه مشرکان شرکت می‌کردند و برخی از آنان در میادین جنگی مختلف شهید می‌شدند. در واقع دو صغه ساخته بودند یکی برای مردان و دیگری برای زنان، تعداد مردان به ظاهر از تعداد زنان بیشتر بود. اگر چه اصحاب صغه واقعا سخت تلاش می‌کردند تا زندگی خود را بگذرانند، با این حال برابر کردن دخل و خرج برای آنان کاری غیر ممکن بود. بنابراین جامعه باید در کوتاه مدت با تهیه ملزومات روزانه، که دعوت ساکنان صغه برای نهار یا شام و یا بردن غذا به مسجد و خوردن آن در جمع، نمونه بارز آن بود و در دراز مدت با فراهم کردن فرصتهای شغلی دائمی به آنها کمک می‌کرد. و بدین ترتیب آنها را تشویق می‌کرد که هر چه زودتر روی پای خود بایستند. از این رو تعداد ساکنان صغه همیشه غیر قابل پیش بینی و ناپایدار بود. همیشه افرادی از آن خارج می‌شدند و افرادی وارد. ولی این ورود خروج‌ها بندرت باهم متناسب بودند، در نتیجه صغه گاهی اوقات بیش از حد شلوغ و گاهی اوقات تقریبا خالی می‌شد. اگر چه حکومت اسلامی و شهر پیامبر از لحاظ مالی ثروتمند نبود، بخصوص طی چند سال اول هجرت، ولی مردم فقیر و نیازمند دلیلی برای نگرانی نداشتند زیرا که در مدیریت شهری پیامبر علاوه بر خانه سازی دیگر مایحتاج‌های ضروری زندگی

معمولی و آبرومند آنان نیز تامین می‌شد. دادن زکات و صدقه فطر در دوران اولیه به منظور ایجاد معنویت و عاطفه در افرادی که جامعه‌ای دلسوز، اصولی و استواری را تشکیل خواهند داد، واجب گردید. دستور مراقبت از افراد و افرادی که با فقر امتحان می‌شوند آنقدر در اسلام اهمیت دارد که یکی از ویژگیهای مومنین واقعی این است که هر آنچه برای خود می‌خواهند برای برادران مسلمان خود، هر کسی و هر جایی که باشند، بخواهند. (Omer 2003, 7) اسلام، صدقه و مهربانی به دیگران در صورت لزوم را، بعنوان شکل اصیل فضیلت توصیه می‌کند. روی آنها کار می‌کند و از آنها حمایت می‌کند و حتی به انجام آنها امر می‌نماید. یکی از دلایلی که اهل جهنم دچار چنان کیفر دردناک و رنج آوری خواهند شد، امتناع آنان از کمک به مسکینان است و لَمْ نَكُ نُطْعِمِ الْمُسْكِينِ^{۳۰} و بینوایان را غذا نمی‌دادیم. خداوند می‌فرماید: فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شَحْ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ^{۳۱} پس تا می‌توانید از خدا پروا بدارید و بشنوید و فرمان ببرید و مالی برای خودتان [در راه خدا] انفاق کنید و کسانی که از خست نفس خویش مصون مانند آنان رستگاراند. و نیز إِنْ تَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُّضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ^{۳۲} اگر خدا را وامی نیکو دهید آن را برای شما دو چندان می‌گرداند و بر شما می‌بخشاید و خدا سپاس‌پذیر بردبار است.

○ مدیریت شهری دانش محور و تقویت نهادهای آموزشی در شهر پیامبر: مدیریت

شهری پیامبر علاوه بر اینکه دانش محور بود عملاً به تقویت نهادهای مدنی و شهری آموزشی در شهر مدینه کوشش می‌نمود و ساختار مدیریت شهری پیامبر در مدینه همراه به خلق و تقویت نهادهای آموزشی اهتمام داشت. نهضت دینی قرائت و فهم و اجتهاد و استنباط در زمان پیامبر آغاز شد و به تدریج گسترش یافت. (امین ۱۹۷۲م، ۱۹۸) پیامبر در شهر مدینه با مدیریت نهادهای آموزشی عملاً ستاد فرهنگی و خانه معلم تاسیس نمودند. پیامبر اسلام برای گسترش اسلام و آموزش قرآن، در مدینه خانه مخرمه ابن نوفل را به عنوان دارالقرآ (خانه قاریان) مرکز تربیت معلم قرار داد و از این مرکز معلمان قرآن را به خارج از مدینه و دیگر شهرها اعزام می‌کرد. واقدی نقل می‌کند عبدالله ابن ام مکتوم بعد از جنگ بدر همراه مصعب ابن عمیر وارد مدینه شد و در دارالقرآ سکنی گزید. (ثقفی ۱۳۸۰،

۴۰) در شهر پیامبر آموزش و یادگیری و تعلیم علم جزو واجبات است. از حضرت نقل شده است: دانش بیاموزید. (حدیث شماره ۱۲۵، نهج الفصاحه، ص ۳۲) (میرزایی ۱۳۸۷، ۳۲) مدیریت شهری پیامبر در مورد آموزش گسترش علم و

فرهنگ و مبارزه با جهالت و نادانی و افزایش شمار باسوادان و معلمان و متعلمان است. پیامبر در جنگ بدر به اسیران باسواد فاقد مال و ثروت دستور داد به جای فدیة به ۱۰ کودک مسلمان نوشتن را بیاموزند و آزاد شوند و به این ترتیب نخستین کوشش برای زدودن بی سوادی در پایتخت خویش را آغاز نمودند. (شریف قرشی ۱۳۸۷، ۵۳۴) از طرفی خود ساختار مسجدالنبی نیز به عنوان محلی برای آموزش مورد استفاده شخص پیامبر قرار می گرفت. صفوان ابن غسان می گوید پیش رسول خدا آمدم و او در مسجد تشریف داشت، گفتم یا رسول الله آمده ام علم یاد بگیرم، فرمود آفرین بر طالب علم. (ثقفی ۱۳۸۰، ۴۵)

تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه

فرضیه اول: حضرت رسول اکرم در مدیریت شهری مدینه دارای اصول مدیریت و راهکارهای ویژه خاصی بوده‌اند.

نگرشهای حضرت پیامبر به مباحث مختلف مدیریت شهری که نمونه‌ای از آن در قالب بیست و دو محور ذکر شده مورد استنتاج قرار گرفت؛ بیانگر این نکته است که راهکارهای مدیریت شهری پیامبر دارای جنبه‌های خاص و منحصر به فردی است و آن حضرت در باب مدیریت شهری نیز به بیان دیدگاههای خود در عرصه عمل و نظر و در گفتار و پندار و کردار پرداخته‌اند.

جدول ۱: اصول و راهکارهای مدیریتی ویژه پیامبر

استفاده در شهرهای معاصر	نمود در شهر پیامبر	راهکار مدیریتی
<ul style="list-style-type: none"> - مدیریت شهری بهینه - تخصص گرایی - انتخاب سرپرست برای حوزه‌های شهری 	<ul style="list-style-type: none"> انتخاب سرپرست برای مدیریت مباحث گوناگون شهر مدینه تخصص گرایی در مدیریت شهری مدینه 	<ul style="list-style-type: none"> تعیین نخبیان شهری
<ul style="list-style-type: none"> - انتخاب نام نیکو برای شهر - گزینش بهترین نام - یادآوری مفاهیم نیکو در شهر - فضای ذکر 	<ul style="list-style-type: none"> تغییر نام شهر یثرب (فساد و تباهی) به مدینه (پاک و طیب) تجلی ایده آل‌های شهری در انتخاب نام‌های شهری 	<ul style="list-style-type: none"> تغییر نام شهر
<ul style="list-style-type: none"> - پرهیز از مدیریت قبیله ای - سوق دهی به مفاهیم مدنی - مدیریت بر مبنای مفاهیم شهری 	<ul style="list-style-type: none"> تحول مدیریت شهری مدینه از حالت قبیله‌ای و طایفه‌ای و قومی به سمت مدیریت شهری 	<ul style="list-style-type: none"> تغییر مدیریت قبیله‌ای به مدیریت شهری

<p>- پرهیز از رانتهای قوم و خویشی در مدیریت شهری</p>	<p>دوری از مدیریت مبتنی بر قوم و قبیله و نژاد</p>	
<p>- بهره گیری از نظام مدیریتی شورایی - بهره گیری از تخصصهای گوناگون در مشورت - بهره گیری از حداکثر سیستم مشارکت مردمی - امکان مشارکت مردم در اداره و مدیریت شهر در مراحل مختلف سازمانی</p>	<p>سیستم مدیریتی مشورت محور و حداکثر بهره از مشارکت مردمی و مشورت در شهر مدینه مشارکت دادن مردم در حوزههای مختلف اداره امور شهر مدینه تقویت روح اعتماد به نفس و ارتقای آگاهی عمومی مردم شهر مدینه تقویت حس شهروندی</p>	<p>مشاوره در نظام مدیریت شهری</p>
<p>- هماهنگی در قومیت‌های شهری - توافق میان نظامهای مختلف جمعیتی در شهر - استفاده از حداکثر پتانسیل بالقوه تمام نهادهای جمعیتی در شهر - اتحاد و توازن میان اندیشه‌های مختلف در شهر - مدیریت نیروی انسانی گوناگون با تکیه بر مشترکات - مدیریت مبتنی بر مهرورزی</p>	<p>اتحاد نهادها و قومیت‌ها و طایفه‌های مختلف در شهر مدینه تقویت روح شهرنشینی در قومیت‌های مختلف شهر مدینه تقویت به هم پیوستگی در ساختارهای متفاوت جمعیتی شهر مدینه عهد نامه عمومی شهر مدینه پیمان الفت و دوستی میان ساکنان مختلف کوی‌های مدینه با عقاید و آرای گوناگون و حتی یهودیان مدینه</p>	<p>همبستگی شهری</p>
<p>هویت تعلق خاطر همکاری اجتماعی در شهر</p>	<p>تقویت حس مکانی در شهر مدینه تقویت روح جمعی مدنی در شهر مدینه پیمان اخوت در شهر مدینه</p>	<p>تعلق اجتماعی</p>
<p>اهمیت به نهادهای مدنی مظاهر مدنی شهر تقویت مظاهر زندگی جمعی تضعیف ساختارهای فردی و قومی و قبیله‌ای در قبال افزایش تعهد و تعلق اجتماعی شهری</p>	<p>اهمیت شهر و تقویت مفاهیم شهری مدینه تضعیف ساختارهای قبیله‌ای در شهر مدینه تقویت سازوکارهای مدنی در شهر مدینه</p>	<p>اهمیت ویژه به شهر و شهرنشینی</p>
<p>احیای توجه به نقش زنان در مدیریت شهری توجه مباحث کرامت و حفظ حقوق</p>	<p>حضور فراگیر زنان در عرصه‌های زندگی شهری مدینه احیای موقعیت و نقش اجتماعی زن</p>	<p>احیای نقش اجتماعی زنان</p>

زن در عرصه شهری مدیریت مبتنی بر نقش زنان در فضاهای زیستی	کنش متقابل اجتماعی با در نظر گرفتن مفهوم حجاب	
مرزهای عام و جهانشمول دینی به جای مرزهای محدود فیزیکی نظام مبتنی بر ارزشهای انسانی دینی ایجاد روحیه الفت و پیوند میان طبقات مختلف جامعه شهری مرکزیت واحد در مدیریت شهری تمرکز مدیریتی مرکز هماهنگی واحد در ساختارهای شهری تقویت نهادهای وحدت بخش شهری حذف موانع وحدت بخشی در شهر	نظام شهروندی مبتنی بر ارزشهای انسانی و دینی در شهر مدینه پیمان اخوت و برادری میان مهاجران و انصار در شهر مدینه تاسیس مرکزیت مدیریت شهری در قالب مسجد نبوی در شهر مدینه پیمان با یهود محوریت حق و کلمه توحید مقابله با موانع وحدت در مدیریت شهری مدینه- تخریب مسجد ضرار مدینه	مفهوم امت اسلامی
تبدیل تهدید به فرصت در عرصه مدیریت شهری تقویت ساختارهای شهری و شهرنشینی	بهره گیری از فضای اقتصادی در شهر مدینه اخراج از تعرب به تحضر در شهر مدینه	موقعیت اقتصادی
سیاست‌های روشن اقتصادی توجه به مفهوم عدالت اجتماعی در تولید و توزیع ثروت اجتماعی معیار دینی برای تولید و توزیع فعالیت‌های اقتصادی توجه به مکان‌گزینی مناسب فضای بازار و مکان‌های فعالیت‌های اقتصادی در شهر تاسیس فضاهای مستقل اقتصادی در فضاهای شهری توجه به تولیدات داخلی	توجه به مفهوم عدالت اقتصادی در عرصه‌های مدیریت شهری مدینه وجوب ذکات به عنوان یکی از پشتوانه‌های تقویت کننده اقتصاد شهری توجه به فضای بازار و عرصه اقتصاد شهری دخالت پیامبر در تعیین محل بازار در مدینه تاسیس بازار مستقل برای مسلمانان شهر مدینه	توجه به عرصه‌های اقتصادی
اعتماد به جوانان در عرصه‌های مدیریتی توجه ویژه به خواسته‌های نسل جوان در فضاهای شهری	توجه به حقوق مدنی جوانان احقاق حقوق اجتماعی خاص طبقه جوان جامعه مدینه مدیریت مبتنی بر شایسته سالاری	جوان گرایی در حیطه مدیریت شهری

مدیریت مبتنی بر ارزش محوری استفاده از جوانان شایسته در عرصه‌های مختلف مدیریت شهری	نه شیخ گروی! استفاده از جوانان برای پست‌های مختلف مدیریتی	
دقت در برنامه ریزی مبتنی بر واقعیات عینی جامعه حل مشکلات ملموس جامعه در مدیریت شهری واقع گرایانه	ثبت و ضبط آمار شهری مدینه توجه به حل مشکلات واقعی جامعه شهری مدینه	توجه به واقعیات موجود
احیای روحیه تعاون و همکاری در تمام سطح مدیریت شهری همکاری و تعاون شهروندان در ساخت مراکز شهری ایجاد روحیه پاسخگویی متقابل در تمامی سطوح مدیریت شهری تعاون و همکاری در جنگ و صلح، در سفر و حضر برای مباحث مختلف شهری	احیای روحیه تعاون و همکاری در تمام سطح مدیریت شهری مدینه اصل کلی مدیریت شهری مدینه مرکزیت اجتماعی و شهری و فرهنگی و آموزشی مدینه با تعاون همه شهروندان مشورتهای مدیریتی پیامبر و خلق روحیه تعاون و همکاری در تمامی سطوح مدیریت شهری	تعاون و همکاری
تداوم مدیریت فضاهای شهری موجب ساخت و ساز و عمران شهری ارتباط معنوی با مفاهیم مذهبی بقای آثار موقوفه ترمیم و مرمت ابنیه موقوفی در شهر حفظ فضاهای شهری	پیامبر اکرم (ص) مبدع سنت وقف در شهر مدینه ساخت و ساز شهری در مدینه تداوم حیات فضاهای وقف شده افزایش فعالیت عمرانی با سنت وقف	وقف
مساجد فضاهای چند عملکردی مرکزیت شهر مسجد جامع مرکزیت محلات مسجد محلات مرکزیت شهرک مسجد شهرک مکان نماز+فضای عبادی+فضای شهری+مرکز مدیریت شهری+مرکز مشورتی در مدیریت امور شهر+مرکز ارتباط با مردم+مرکز دسترسی و ارتباط مردم با مدیران شهری +فضای فرهنگی+ مرکز اجتماعی+نهاد عمومی+ مرکز	تاسیس بنای مسجد اولین اقدام عمرانی پیامبر در شهر مدینه با کمک همه اهالی مدینه و زیر نظارت و طراحی شخص پیامبر ساخته شد مکان نماز+حکومت+فضای عبادی+فضای شهری+مرکز مدیریت شهری+مرکز اداره کلیه امور شهر+مرکز ارتباط با مردم+قضاوت+فضای فرهنگی+مکان رفع اختلافات شهری+مرکز	مسجد فضای چند کاربردی و مرکز مدیریت شهری

اجتماعی+نهاد عمومی+مرکز مدیریت بحران در شهر مدینه+مرکز سیاسی+مرکز آموزشی+قلب و هسته اصلی شهر مدینه	مدیریت بحران مردمی+مرکز سیاسی شهروندان+ مرکز آموزشی+ قلب و هسته اصلی شهر
فضاهای بهداشتی	تاکید بر رعایت بهداشت فردی و جمعی در شهر پیامبر بهداشت آب، مدیریت دفع مواد زاید، بهداشت اماکن عمومی، بهداشت مسکن، بهداشت مواد غذایی، بهداشت صوتی و حفظ محیط زیست در شهر پیامبر توجه به پیشگیری و ایمنی و سلامت در شهر پیامبر
گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی مدینه النبی	دعوت و انذار در شهر پیامبر ایجاد تغییر در محتوای فکری شهروندان مدینه شیوه‌های حکمت نظری در شهر پیامبر شیوه‌های حکمت عملی در شهر پیامبر بیعت و نظام برابری و برادری و مشارکت همگانی شهروندان و رفع تبعیض ها - همکاری صمیمانه شهروندان
توسعه فضای سبز	افزایش سطح باغهای شهر مدینه تشویق مردم به باغداری و کشاورزی تقسیم زمین‌های شهری به شرط زراعت و باغداری در مدینه تشویق افزایش و ازدیاد فضای سبز شهری
عمران و آبادانی	آبادانی و عمران شهری در مدینه احیای زمین‌های موات مدینه
ساماندهی بی	توجه ویژه به اصحاب صفا مدینه
توسعه فضای سبز	توسعه فضاهای سبز شهری افزایش سطح فضای سبز در ابعاد خرد و کلان شهری(حیاط+پارک+فضای سبز رفیوژ) اهمیت به فضاهای سبز ایجاد شده توسط شهروندان
عمران و آبادانی	تاکید آبادانی و عمران شهری احیای زمین‌های موات شهری
توجه به محرومان در ابعاد مختلف	

<p>مدیریت شهری سکونت موقت نگرش کوتاه مدت در کنار نگرش بلند مدت به محرومان شهری حل نیازهای فوری محرومان شهری ایجاد فرصتهای شغلی دائمی برای محرومان شهر برنامه ریزی مدیریتی در راستای ایجاد زندگی معمولی برای نیازمندان شهری</p>	<p>سکونت موقت محرومان نگرش کوتاه مدت در کنار نگرش بلند مدت به محرومان شهر مدینه حل مسکن و خوراک فرصتهای شغلی دائمی برای اصحاب صفه در مدینه توصیه‌های اخلاقی برنامه ریزی مدیریتی در راستای ایجاد زندگی معمولی و آبرومند برای اصحاب صفه</p>	<p>خانمان‌ها</p>
<p>تقویت نهادهای آموزشی و یادگیری در فضاهای شهری گسترش فضاها و نهادهای علمی دسترسی آسان به اطلاعات شهر سهولت دسترسی به دانش در سطح مدیریت شهری برای شهروندان</p>	<p>تقویت نهادهای آموزشی مدینه تاسیس خانه معلم رفع بی سوادی در شهر مدینه مرکز تربیت معلم در شهر مدینه وجوب تعلیم و تربیت در شهر پیامبر تحسین و سفارش به علم آموزی</p>	<p>دانش محوری</p>

فرضیه دوم: مدیریت شهری پیامبر بر ابعاد حیات کالبدی و مادی شهروندان مدینه تاثیر مثبتی داشته است.

نگرش‌های حضرت پیامبر در باب نمودهای عینی و ملموس کالبدی در حیات شهروندان مدینه، افزایش سطح شهروندی، نگرشهای زیبا و زیباسازی محیط شهری، افزایش تعلق‌های اجتماعی و امنیت مادی، افزایش رفاه و آبادانی، تداوم عمران و آبادانی فضاهای شهری با سنت وقف، ساخت مرکزیت شهری، خانه سازی و مسکن، پرداختن به اقتصاد شهری و مدیریت عرصه‌های اقتصادی در شهر، امکان حضور مثبت زنان در عرصه‌های حیات مدنی شهر، به کار گیری واقعیات مادی ملموس جامعه و واقعیت گرایي، مشارکت مردمی، توجه به قشر جوان جامعه، اهمیت فضاهای بهداشتی و توجه به افزایش سطح بهداشت در فضاهای شهری، توجه به خلق و تداوم حیات فضاهای آموزشی در شهر و مدیریت بهینه؛ همگی نمونه‌هایی از تاثیرات مثبت اندیشه‌های مدیریت شهری حضرت پیامبر بر حیات مادی و کالبدی شهروندان مدینه است.

جدول ۲: تاثیر مثبت مدیریت شهری پیامبر بر حیات کالبدی و مادی شهروندان

راهکار مدیریتی	نمود تاثیر مثبت بر حیات کالبدی و مادی شهروندان در شهر پیامبر	تاثیر مثبت بر حیات کالبدی شهروندان در شهرهای معاصر
تعیین نقیبان	نظم امور مدیریتی سرعت و دقت بیشتر در امر اداره شهر مشارکت شهروندان	نظم امور مدیریت شهری سرعت و دقت بیشتر در امر اداره شهر مشارکت شهروندان و حیات مدنی
نام شهر مدینه	تذکر به ایجاد فضاهای پاک در شهر نوید زندگی سالم در فضاهای شهری	معیارهای فضاهای زیستی سالم شهر سالم و شهر سلامت
تغییر مدیریت قبیله‌ای به مدیریت شهری	حرکت به اتحاد شهری رفع تبعیض در طبقات شهری	شهر یک پارچه و دارای هویت عدالت اجتماعی
مشاوره در نظام مدیریت شهری	مشارکت شهروندان+ اداره به دست خود مردم+ تقویت حضور شهروندی	مشارکت مردمی در مدیریت شهری مدیریت شهری مردمی
همبستگی شهری	تقویت امکان حضور در محلات شهری دو قبیله اوس و خزرج+ تقویت قدرت اقتصادی منطقه ای+ دفاع مشترک	وحدت محلات شهری افزایش رفاه اجتماعی و قدرت اقتصادی توجه به امنیت شهری
تعلق اجتماعی	افزایش حس مکانی محلات شهری+ مرمت مداوم و بقای اجتماعی سکونت گاههای مدینه+ امنیت شهری	توجه به افزایش حس مکانی در شهر افزایش ضریب امنیت شهری افزایش عمر کالبدی سکونتگاهها
اهمیت ویژه به شهر و شهرنشینی	تقویت ساختار شهری مدینه+ افزایش مظاهر زندگی شهری+ تناسب دیدگاههای مدیریتی با مفاهیم زندگی شهری+ ساخت فضاهای حیات زیستی شهری در مدینه النبی	توجه به مکان یابی مناسب فضاهای عمومی شهری در راستای توجه به ساختارهای حیات مادی شهر پخشایش صحیح مظاهر حیات کالبدی شهری
احیای نقش اجتماعی زنان	احیای موقعیت و نقش اجتماعی زنان در مدینه النبی+آموزش، بحث و فحص، شرکت در جنگ ها، شرکت در مناسبات اجتماعی، شرکت در قراردادهای شهری، مشارکت و تصمیم گیری در امور و عرصه‌های	امکان حضور و ظهور زنان در عرصه‌های حیات مادی زندگی شهری اسلامی امکان آفرینی برای حضور زنان در عرصه‌های مختلف مدیریت شهری توجه ویژه به حفظ کرامت انسانی و

مطالعات مدیریت شهری
سال دوم
شماره سوم
پاییز ۱۳۸۹
۶۴

ارزش وجودی زنان در عرصه‌های حیات مادی شهری	مختلف شهری را با حفظ کرامت انسانی و ارزش وجودی زنان	
مدیریت شهری در راستای وحدت بخشی شهری ویران کردن مظاهر کالبدی مانع وحدت شهری ایجاد بناها و ابنیه عمومی شهری با هدف ایجاد وحدت اجتماعی شهری	مدیریت شهری در راستای خلق مفهوم و امت واحده اسلامی+ انعقاد نخستین پیمان نامه عمومی+ پیمان اخوت+ دستور ویران کردن مسجد ضرار به عنوان نماد فضای کالبدی مخالف مفهوم امت اسلامی+ دستورالعمل مدیریتی در راستای وحدت	مفهوم امت اسلامی
تلاش در تعادل مدیریت شهری از بد اقتصادی فرصت سازی اقتصادی در حیطه شهری توجه به امنیت عرصه اقتصاد شهری	جایگزینی فرصت به جای تهدید +برقراری بازار و تجارت در همه ایام سال+ توجه ویژه به موقعیت‌های اقتصاد شهری در مدینه	موقعیت اقتصادی
تدارک منابع درآمدی پایدار برای مدیریت شهری بهینه بهینه سازی حیات اقتصادی شهری ساماندهی مناسب زکات و مالیات توجه و ساماندهی فضای بازار نظارت مداوم بر بازارهای اقتصادی شهر تاسیس بازار مستقل با حیطه شهر اسلامی	تدارک منابع درآمدی+حکم پرداخت زکات+ زکات بخشی از پشتوانه اقتصادی ساخت و ساز در شهر اسلامی مدینه و مدیریت شهری پیامبر+ توجه خاص پیامبر به فضای بازار+ نظارتی کافی و مداوم پیامبر بر بازار+ بازار مستقل مسلمانان	توجه به عرصه‌های اقتصادی
مسئولیت دهی در سیستم مدیریت بر مبنای تخصص محوری استفاده از ظرفیتهای فکری نسل جدید در مدیریت شهری	سپردن مسئولیت‌ها به اهلیش+ توجه به عامل تخصص و تعهد بدون در نظر گرفتن معیارهای ظاهری+ بهره گیری از پناسیل‌های فکری نوین نسل جوان	جوان گرایی در حیطه مدیریت شهری
برنامه ریزی بر مبنای واقعیات کالبدی شهر توجه به عدد و رقم و آمار برای برنامه ریزی صحیح متکی بر واقعیات جامعه شهر	برنامه ریزی با توجه به ملموسات شهری+دقت در آمار شهر مدینه+ اهتمام در بررسی ارقام و آمار موجود شهری	توجه به واقعیات موجود

تعاون و همکاری	توجه به تعاون و همکاری در تمام سطوح مدیریتی در شهر مدینه برای حضور شهروندان	دقت بر خلق فضاهای زیستی تداوم بخش تعاون شهری ایجاد مدیریت شهری تعاون محور
وقف	ایجاد نظام وقف در شهر مدینه+ تداوم ساخت و ساز شهری در مدینه و تضمین بقای موقوفه با درآمد زا بودن آن	ایجاد و توصیه به نظام وقف در مدیریت شهری ساخت بناهای عمومی با نظام وقف
مسجد فضای چند کاربردی و مرکز مدیریت شهری	ساخت مسجد النبی در مدینه+نهاد مسجد به عنوان نهادی چند عملکردی در بافت شهر مدینه+ مرکزیت مدیریتی پیامبر	ساخت مسجد در فضاهای شهری توجه به ظرفیت چند عملکردی مساجد مرکز مدیریت محلات شهری
فضاهای بهداشتی	بهداشت آب، مدیریت دفع مواد زاید، بهداشت اماکن عمومی، بهداشت مسکن، بهداشت مواد غذایی، بهداشت صوتی و حفظ محیط زیست در شهر پیامبر	توجه به عرصه‌های مختلف بهداشت شهری: آب، دفع مواد زاید، بهداشت اماکن عمومی، مسکن، مواد غذایی، صوت و حفظ محیط زیست
گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی مدینه النبی	مدل عملی پیامبر با شهروندان مدینه و بیعت و نظام برابری و برادری و مشارکت همگانی	توجه به نظام برابری در همه ابعاد مدیریت شهری مشارکت مردمی در همه ابعاد مدیریت شهر
توسعه فضای سبز	توسعه فضای سبز شهر مدینه	توسعه فضاهای سبز شهری
عمران و آبادانی	متعلق دانستن زمین آباد شده بایر به فرد آبادگر و تشویق عملی نظام آبادانی زمین	قانون فضاهای بایر و دایر و ممانت زمین شهری و توجه به رویکرد رسول اکرم
ساماندهی بی خانمان‌ها	ساماندهی مهاجرین در شهر مدینه+ساماندهی مرحله به مرحله بی خانمان‌ها با استفاده از ظرفیت مسجد+برنامه ریزی مدیریتی برای محدوده‌های کوتاه مدت و میان مدت و بلند مدت	توجه به خانه سازی برای محرومان فاز بندی اجرایی شدن نظام ساخت و ساز برای حل مشکل بی خانمانها به صورتهای راه حل‌های کوتاه مدت و میان مدت و بلند مدت استفاده از ظرفیت فضاهای عمومی شهر
دانش محوری	تقویت نهادهای آموزشی در شهر مدینه	ساخت و ساز مناسب فضاهای آموزشی

مطالعات مدیریت شهری
 سال دوم
 شماره سوم
 پاییز ۱۳۸۹
 ۶۶

جدول ۳: تاثیر مثبت مدیریت شهری پیامبر بر حیات معنوی شهروندان

راهکار مدیریتی	نمود تاثیر مثبت بر حیات معنوی شهروندان در شهر پیامبر	تاثیر مثبت بر حیات معنوی شهروندان در شهرهای معاصر
تعیین نقیبان شهری	تقویت حس حضور اجتماعی در مدیریت شهر + تقویت مشارکت مردمی + اهمیت به تخصص و تجربه	افزایش تعلق خاطر شهروندی افزایش دقت و تخصص گرایی هدایت به سمت تجربه و تخصص
تغییر نام شهر	فضای تذکر دائم معنوی در تلاش برای حیات طیبه قرآنی + جایگزینی سمبلیک فساد با پاکی	رهنمود شهروندان به سمت نیکی هدایت زیبایی‌های باطنی در فضای معنوی شهری
تغییر مدیریت قبیله‌ای به مدیریت شهری	ارزش مداری و نفی سازوکارهای روابطی + نگرش مدیریتی بر مفاهیم معنوی و تقوی + محوریت ارزشهای الهی در مدیریت	تقویت معیارهای ارزشی در قبال معیارهای قومی و قبیله‌ای و طایفه‌ای محوریت ارزشهای الهی در مدیریت
مشاوره در نظام مدیریت شهری	مشارکت مردمی + افزایش روحیه شهروندی + تعلق خاطر اجتماعی + افزایش حس حضور شهروندی	مشارکت مردمی اعتماد به نفس شهروندان حس مثبت حضور مردمی
همبستگی شهری	آشتی و صلح میان دو قبیله اوس و خزرج + پیمان همکاری با اقلیت مذهبی یهود + آزادی در اجرای مراسم مذهبی + قبول حکمیت رسول اکرم به عنوان آخرین داور	صلح میان طبقات مختلف شهری همکاری با اقلیت‌های دینی آزادی ابراز عقیده و نظر مذهبی قبول حکمیت بالاترین مقام مذهبی
تعلق اجتماعی	پیوند لایه‌های مختلف اجتماعی مردم مدینه + پیوند عقد اخوت و برادری + نفی انگیزه‌های قومی و قبیله‌ای	همکاری اجتماعی شهری بقای اجتماعی خاطره‌های جمعی تشکیل سازمانهای برادری اجتماعی
اهمیت ویژه به شهر و شهرنشینی	واجب نمودن هجرت و خارج کردن افراد از تعرب به شهرنشینی + توصیه به عبادت در مساجد بزرگ و جامع و برتری نماز با جمعیت شهری + توجه به مفاهیم حیات مادی شهر مدینه	توجه به مکان یابی مناسب فضاهای معنوی شهری در راستای توجه به ساختارهای حیات معنوی شهر بخشایش صحیح مظاهر حیات معنوی شهری
احیای نقش اجتماعی زنان	احیای ارزشهای حیات معنوی زن در مدینه النبی پیامبر + تدوین و تقویت نهاد خانواده و حجاب در مناسبات شهری + حرمت نظام حقوقی و	امکان حضور و ظهور زنان در عرصه‌های حیات معنوی زندگی شهری اسلامی توجه به اهمیت نهاد خانواده در مدیریت شهری

	شهری زنان	
خلق نظام مدیریت شهری مبتنی بر ارزشهای اسلامی توجه به مراسم مذهبی جمعی در نزدیکی معنوی شهروندان توجه به برگزاری مراسم معنوی جمعی در شهر توجه به وحدت اجتماعی در شهر پرهیز از طبقه بندی خاص طبقاتی در مدیریت شهری	خلق نظامی شهری و مبتنی بر ارزشهای اسلام + تحکیم وحدت اجتماعی + تغییر مرزهای جغرافیایی به مرزهای اعتقادی معنوی + نزدیکی شهروندان مدینه به همدیگر + نماز و نماز جمعه تجسم عینی وحدت + جلوگیری از ظهور شکاف در جامعه شهری	مفهوم امت اسلامی
بهره گرفتن از شرایط اقتصادی در توجه به مفاهیم معنوی تعالیم دینی در بهره گیری از پتانسیل اقتصاد شهری	بهره گیری بهینه از شرایط اقتصادی موجود + تحریم نسی و افزایش شهر نشینی + تغییر شرایط اقتصادی با بهره گیری از مفاهیم معنوی	موقعیت اقتصادی
پرداخت زکات در راستای افزایش سطح شعور معنوی شهروندان توجه و نظارت مداوم بر سیستم های بازار جهت جلوگیری از رباخواری و کم فروشی و گران فروشی و احتکار	حکم پرداخت زکات + هشدار و پرهیز از رباخواری و کم فروشی و گران فروشی و احتکار در فضاهای اقتصادی + رعایت عدالت اقتصادی و اجتماعی در عرصه های اقتصادی شهر + سیستم نظارتی-معنوی بر عرصه های اقتصادی شهر مدینه	توجه به عرصه های اقتصادی
مدیریت شهری تخصص و تعهد محور جوان به دور از سازوکارهای روابطی مدیریت شهری بر مبنای ایمان و عمل بهره مندی پایدار از پتانسیل جوانان در عرصه شهری	تقویت روحیه جوانان و شادابی تفکر مدیریتی با سپردن مدیریت به قشر جوان + پرهیز از مدیریت روابطی و طایفه های و قومی و نژادی در مدیریت شهری	جوان گرایی در حیطه مدیریت شهری
پرهیز از آرمان گرایی محض در مدیریت شهری معنا گرا توجه و بررسی عوامل موجود معنوی شهر	توجه به واقعیت های معنوی شهری در مدینه و بررسی آماری فضاهای زیستی معنوی و مساجد در شهر	توجه به واقعیات موجود
ایجاد نهادهای تعاونی مبتنی بر امور خیریه در شهر برخورد با تعاون های مبتنی بر گناه و فساد	توصیه عملی و نظری به مسلمانان در تعاون و همکاری در راستای نیکی و پرهیز از فساد و گناه	تعاون و همکاری
ترویج و تبلیغ و تاکید نظام وقف در	توصیه به نظام وقف توسط رسول	وقف

سیستم‌های مدیریت شهری وقف در فضاهای معنوی و عبادی شهری وقف مساجد شهری با تعیین نظام درآمدی	اکرم در شهر مدینه با نظام نظری در گفتار و نظام عملی در سنت و سیره آن حضرت+وقف فضاهای شهری معنوی	
جایگاه معنویت و عبادت تلفیق مفاهیم معنوی با حیات مادی شهری در فضای مساجد مرکز مدیریتی حل بحرانهای معنوی شهر	رویکرد معنوی در ساخت مساجد مدینه و حضور همه مردم+ تلفیق بحث معاش و معاد در مسجد النبی+ مدیریت بحرانهای اجتماعی شهر مدینه	مسجد فضای چند کاربردی و مرکز مدیریت شهری
توجه به توصیه‌های پیامبر بر حفظ بهداشت فردی و جمعی در عرصه‌های حیات شهری	توصیه پیامبر بر لزوم همراهی بهداشت و ایمان و حسنات حفظ و تداوم بهداشت	فضاهای بهداشتی
تداوم حیات طیبه با توجه به نظام توحیدی و آشنایی با معاد و نیز نظام و مباحث اخلاقی در فضاهای شهری	ساختار وحی+ تغییر رفتار و تغییر افکار شهروندان مدینه+ حکمت نظری پیامبر در مدینه	گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی مدینه النبی
تشویق ساخت فضای سبز شهری نظام حفظ فضای سبز موجود شهر و ممنوعیت تخریب فضاهای سبز شهری	تشویق نظام کشاورزی و خلق فضاهای سبز در مدینه+ممنوعیت قطع درخت جز در مواقع خاص+عبادت شمردن زراعت	توسعه فضای سبز
تبلیغ و تشویق نظام‌های ساخت و ساز و عمران و آبادانی با توجه به جنبه‌های معنوی در عرصه‌های زیستی و مدیریت شهری	تشویق عمران و آبادانی زمین+عبادت شمردن آبادانی در زمین+ توجه به مفهوم قاعده لاضرر و لاضرار در مدینه	عمران و آبادانی
توجه توأمان به مسائل روحی و معنوی بی‌خانمانهای شهری در عین توجه به مسائل فیزیکی و مادی حل بحران و بهره‌گیری از پتانسیل‌های معنوی برای حل بحران	تلاش در راستای کاستن از دغدغه‌های روحی و معنوی بی خانمانهای مدینه+ بهره‌گیری از نظام ذکات و صدقه برای تخفیف بحران+ توصیه به صبر و بردباری	ساماندهی بی خانمان‌ها

فرضیه سوم: مدیریت شهری پیامبر بر ابعاد حیات معنوی شهروندان مدینه دارای تاثیر مثبت معنوی بوده است.

توجه به مفهوم پردازی و خلق معانی زیبا در حیات ذهنی شهروندان مدینه، ایجاد جامعه مبتنی بر ارزشهای برابری و برادری، ایجاد مفهوم وحدت مبتنی بر اندیشه روح واحد امت اسلامی، اهمیت به فضاهای عبادی و مسجد در فضای شهری، امکان رسیدن به مفهوم عدالت اجتماعی، تلاش در رسیدن به مفاهیم حیات طیبه، مشارکت مردم و تعاون و همفکری در راستای خلق فضاهای معنوی، توجه به مفاهیم معنوی عبادت و معیشت و بهداشت و دانش در عرصه‌های زندگی جمعی و فردی شهروندان، توجه به ارزشهای اخلاقی در شهر برای عموم شهروندان، سفارشهای اکید به حفظ حقوق شهروندی و پرهیز از ضرر و زیان؛ همگی نمودهایی از شاخصه‌های تاثیرگذار بر حفظ حیات معنوی شهروندان مدینه و تاثیر مثبت بر تداوم این خصوصیات معنوی در شهر مدینه با مفاهیم دیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) دارد.

نتیجه گیری

فهم و درک مفاهیم مدیریت شهری پیامبر مستلزم درک مبانی و مفاهیم سیره پیامبر و توجه هم زمان به منابع اصیل اسلامی و دانش مدیریت شهری است. نگرشهای مدیریت شهری پیامبر در مدینه امکان حصول و کاربرد در شهرهای امروزی ما را نیز داراست. رجوع به سنت پیامبر و بررسی مباحث مطرح شده در شیوه‌های مدیریت شهری پیامبر در مدینه ما را به چشم اندازه‌های یک مدیریت شهری می‌رساند که متأسفانه امروزه از این ساحت‌های گسترده حکمت و معرفت نبوی در جهان امروز و شهرهای معاصر و شهرسازی امروز و جامعه امروز خبری نیست. در این پژوهش مفاهیم مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در شهر مدینه به عنوان نمودی از تجلی زیبای مدیریت شهری در شهر اسلامی در قالب بیست و دو محور: تعیین نقیبان و نمایندگان سرپرست برای مدینه، تغییر نام شهر یشرب به مدینه نمونه‌ای از مدیریت تغییر ظاهر در راستای تغییر باطن، تغییر مفهوم یشرب به مدینه به مفهوم تغییر و تحول مدیریت قبیله‌ای به مدیریت شهری و خلق مفهوم شهروندی، مشاوره در سیستم مدیریت شهری رسول اکرم، همبستگی نهادهای و قومیتها و طایفه‌های مختلف شهری در مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص)، پیدایش تعلق اجتماعی در محیط شهری مدینه، اهمیت ویژه به شهرنشینی و اهمیت شهر در قبال کوچ نشینی و بیابانگردی،

احیای موقعیت و نقش اجتماعی زنان در مدیریت شهری پیامبر، مدیریت شهری در راستای خلق مفهوم امت اسلامی و وحدت بخشی و خلق مفهوم وحدت در آحاد مردم مدینه، بهره‌گیری از موقعیت‌های اقتصادی برای تداوم و تحکیم مدیریت شهری در شهر پیامبر، توجه به فضای عرصه‌های اقتصادی در مدیریت شهری پیامبر، جوان‌گرایی در حیطه مدیریت شهری، ثبت آمار و توجه به واقعیات موجود در مدیریت شهری پیامبر، ایجاد روحیه تعاون و همکاری در تمامی نیروهای انسانی سطوح شهری مدینه، تداوم مدیریت فضاهای شهری با سنت وقف در شهر مدینه، مسجد پیامبر فضای چند کاربردی و مرکز مدیریت شهری در شهر پیامبر، مدیریت شهری امور مربوط به بهداشت و فضاهای بهداشتی در شهر پیامبر، مدیریت شهری پیامبر و شیوه‌های گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی مدینه، هدایت مدیریت شهری در راستای توسعه فضای سبز و افزایش سطح باغهای شهر مدینه، مدیریت شهری در راستای عمران و آبادانی زمین، مدیریت شهری در ساماندهی به بی‌خانمان‌ها و مهاجرین فاقد قدرت مالی مناسب و رسیدگی به محرومان، مدیریت شهری دانش محور و تقویت نهادهای آموزشی در شهر پیامبر؛ مورد بررسی قرار گرفت. هر یک از این مباحث خود به تنهایی و یا در ترکیب با دیگر مباحث می‌تواند چشم اندازی را بر افق‌های نوین مدیریت شهری شهرهای اسلامی بگشاید. بدیهی است آنچه ذکر گردید خود می‌تواند سرآغازی برای پژوهش‌های آتی در حیطه شهر و شهرسازی اسلامی و مباحث مدیریتی و نیز مدیریت شهری باشد. و به تعبیر مولانا: آب دریا را اگر نتوان کشید_ هم به قدر تشنگی باید چشید.

منابع و ماخذ

- (۱) اروجلو، فاطمه. ۱۳۸۴. حضرت محمد (ص) و مقابله با اشرافی گری (۱)، فصلنامه تاریخ اسلام، شماره ۲۲، قم: دانشگاه باقرالعلوم.
- (۲) اقتداری، علی محمد. ۱۳۴۹. سازمان و مدیریت. چاپ هفتم. انتشارات دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی. تهران: دانشگاه تهران.
- (۳) اکرمی، ابوالفضل. ۱۳۷۵. بازار در تمدن اسلامی. فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام جعفر صادق. سال اول، شماره سوم.
- (۴) موسوی، روح اله (بناینگذاری جمهموری اسلامی ایران). رساله توضیح المسائل.
- (۵) امین، احمد. ۱۹۷۲م. فجرالاسلام ج ۱. قاهره: مکتبه النهضته المصریه.

- (۶) اهلرز، اکهرت. ۱۳۷۴. موقوفات دینی و شهر شرق اسلامی. ترجمه ر مصطفی مومنی و محمد حسن ضیا توانا. نشریه میراث جاودان، تابستان ۱۳۷۴-شماره ۱۰-۱ سال سوم، شماره ۲.
- (۷) آیتی، محمد ابراهیم. ۱۳۶۶. تاریخ پیامبر اسلام. چاپ چهارم. تهران: دانشگاه تهران.
- (۸) بلاذری، احمد ابن یحیی. ۱۹۶۵ م. فتوح البلدان، ج ۱، پژوهش صلاح الدین منجد، القاهرة.
- (۹) ترنر برایان اس. ۱۳۸۰. ویر و اسلام. ترجمه حسین بستان. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- (۱۰) ثقفی، سید محمد. ۱۳۸۰. علم و اندیشه در تمدن اسلامی (۳) / فعالیت آموزشی در زمان پیامبر (ص). قم: درسهایی از مکتب اسلام، سال ۴۱، شماره ۴، تیرماه ۸۰، شماره ۴۸۴.
- (۱۱) جعفریان، رسول. ۱۳۷۲. نفوذ اسلام در یثرب. فصلنامه میقات حج، سال دوم شماره ششم، تهران: حوزه نمایندگی ولی فقیه در حج و زیارت.
- (۱۲) جمشیدی‌ها، غلامرضا و قاسم زائری. ۱۳۸۷. سیاست گذاری فرهنگی پیامبر اسلام و تاثیر آن بر موقعیت فرهنگی-اجتماعی زنان در زیست جهان جاهلی. تهران: فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش زنان، مرکز مطالعات و تحقیقات زنان دانشگاه تهران، دوره ۶، شماره ۴.
- (۱۳) حتی فیلیپ، ۱۹۶۵ م، تاریخ العرب ج ۱، بیروت: بی نا.
- (۱۴) حریری محمد یوسف، ۱۳۶۲، اسلام و عقاید اقتصادی، تهران: انتشارات امیری.
- (۱۵) خاکرند شکر الله و دیگران. ۱۳۸۶. پیامبر اسلام (ص) و جهان بینی تمدن ساز دینی. فصلنامه علمی پژوهشی اندیشه دینی دانشگاه شیراز. شیراز. بهار ۸۶.
- (۱۶) خامنه‌ای علی. بی تا. درس هایی از نهج البلاغه، تهران: انتشارات سید جمال
- (۱۷) خرمشاهی بهالدین و انصاری مسعود. ۱۳۸۷. پیام پیامبر مجموعه‌ای از نامه‌ها، وصایا، دعاها و تفسیرها و سخنان جامع و فراگیر حضرت محمد (ص). تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- (۱۸) خوبی ابولقاسم. ۱۹۹۶ م. البیان فی الفسیر القرآن. ج ۱. نجف: مطبوعه الاداب.
- (۱۹) داوری اردکانی، رضا، بهار ۱۳۸۲، شهر و ساکنانش، مجله نامه فرهنگ، شماره ۴۷، بهار ۱۳۸۲

- ۲۰) رسولی محلاتی. ۱۳۸۵. زندگانی حضرت محمد(ص) خاتم النبیین. چاپ ۲۱. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی
- ۲۱) رضاییان دکتر علی. ۱۳۷۶. اصول مدیریت. چاپ هشتم. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی سمت.
- ۲۲) رهبر عباس علی. ۱۳۷۶. شیعه و فرهنگ توسعه. فصلنامه حکومت اسلامی اندیشه و فقه سیاسی اسلام. قم: نشر وابسته به دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری. پاییز ۷۶. شماره ۵.
- ۲۳) رودگر محمد جواد. ۱۳۸۵. اصول اخلاقی در مدیریت نبوی. فصل نامه حکومت اسلامی. قم: وابسته به دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری. شماره ۴۲. سال یازدهم. شماره چهارم.
- ۲۴) سبحانی جعفر. ۱۳۸۵. فروغ ابدیت تجزیه و تحلیل کاملی از زندگانی پیامبر اکرم (ص). قم: بوستان کتاب.
- ۲۵) سعیدنیا احمد. ۱۳۷۹. مدیریت شهری. جلد یازدهم. تهران: سازمان شهرداریهای کشور.
- ۲۶) سهمودی علی بن عبدالله. ۱۳۷۴ هجری. وفای الوفا ج ۱. پژوهش محی الدین عبدالحمید، القاهرة، بی نا
- ۲۷) سیف الدینی فرانک. ۱۳۷۸. روند شهرنشینی مساله شهرهای بزرگ. نشریه علمی پژوهشی پژوهشهای جغرافیایی. شماره ۳۶.
- ۲۸) شاکرند شکرالله و دیگران. ۱۳۸۶. پیامبر اسلام (ص) و جهان بینی تمدن ساز دینی. فصلنامه علمی پژوهشی اندیشه دینی دانشگاه شیراز. بهار ۸۶. پاییز ۲۲.
- ۲۹) شریف قرشی باقر. ۱۳۸۷. زندگانی پیامبر اعظم (ص). مترجمین هاشمی تبار سید ابوالحسن - تقدیمی صابری محمد. مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی. چاپ گوتنبرگ.
- ۳۰) شهابیان. ۱۳۸۳. جایگاه اطلاعات و فن آوری در مدیریت IT و برنامه ریزی شهری. شهرنگار. تهران: انتشارات پردازش. شماره ۲۶.
- ۳۱) صرافی و دیگران. ۱۳۷۹. مفهوم مبانی و چالشهای مدیریت شهری. فصلنامه مدیریت شهری، تهران: سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور، انتشارات سازمان شهرداریهای کشور شماره ۲.
- ۳۲) طبری محمد ابن جریر. ۱۳۷۵. تاریخ طبری. ج سوم. ترجمه ابولقاسم پاینده. تهران: انتشارات اساطیر.

- ۳۳) عبدالجلیل م. ۱۳۶۳. تاریخ ادبیات العرب. ترجمه آ. آذرنوش. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ۳۴) عبدالستار عثمان محمد. ۱۳۷۶. مدینه اسلامی. ترجمه علی چراغی. چاپ اول. تهران: انتشارات امیر کبیر.
- ۳۵) عروتی موفق اکبر. ۱۳۸۵. پیامبر اعظم (ص) بنیانگذار تمدن اسلامی، فصلنامه معرفت، بهمن ۱۳۸۵، شماره ۱۱۰، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- ۳۶) عسقلانی ابن حجر. ۱۳۲۸ هجری قمری. کتاب الاصابه فی التمییز الصحابه. ج ۲. القاهره: چاپ سعاده.
- ۳۷) فیرحی داود. ۱۳۸۵. دولت-شهر پیامبر(ص)، مجله علمی پژوهشی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. شماره ۷۳. پاییز ۸۵.
- ۳۸) قرآن کریم
- ۳۹) کتانی عبدالحی. بی تا. التراویب الاداریه. ج ۱. بیروت: دارالکتب العربی
- ۴۰) کلینی ابوجعفر محمد ابن یعقوب. ۱۳۷۵. اصول کافی. تصحیح علی اکبر غفاری. قم: دارالکتب اسلامی
- ۴۱) لک زایی نجف. ۱۳۷۹. پیامبر اسلام (ص) و شیوه گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی-به سوی یک نظریه توسعه. نشریه تاریخ اسلام. قم: دانشگاه باقرالعلوم. سال اول. شماره اول.
- ۴۲) مالک ابن انس. ۱۳۷۰ هجری قمری. الموطا. جلد دوم. تصحیح محمد فواد عبدالباقی. القاهره: بی تا.
- ۴۳) محمدی محمود. ۱۳۷۹. تحلیل نقش متقابل وقف و شهرسازی، برنامه ریزی فضایی-کالبدی راهبردی جدید در توسعه و بهره برداری بهینه موقوفات. نشریه میراث جاودان. تابستان ۱۳۷۹. شماره ۳۰. سال هشتم. شماره ۲.
- ۴۴) منتظر القائم اصغر. ۱۳۸۴. تاریخ اسلام تا سال ۴۰ هجری. اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- ۴۵) میرزایی علی اکبر. ۱۳۸۷. نهج الفصاحه-کلمات قصار حضرت رسول اعظم (ص). چاپ اول. قم: انتشارات صالحان.
- ۴۶) نظری منفرد علی. ۱۳۸۶. تاریخ اسلام رسول اکرم (ص) از هجرت تا رحلت. قم: انتشارات جلوه کمال

۴۷) یوسفی حسین علی و شیرانی مهری. ۱۳۸۶. شاخص‌های بهداشت محیط در پرتو آموزه‌های سیره پیامبر اعظم(ص). مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان. ویژه نامه اولین همایش بهداشت در آموزه‌های پیامبر اعظم(ص). دوره ششم.

- 48) Henton, Douglas, 2001, lessons from silicon valley :governance in in a global city region. In: Scott, allen (Ed) , 2001, Global city Regions, trends, theory , Policy
- 49) Jassem, Laith, Su'ud (1998) Al-Ri'ayah wa al-Khidamat al-Ijtima'iyah fi 'Asr al-Nubuwwah wa Dawr al-Mar'ah al-Muslimah fiha. Al-Hikmah. 14: 343-413 .
- 50) Mc Gill, Ronald, 1998, Urban Management in Developing Countries ,Cities ,vol. 15, No. 6
- 51) Omer, Spahic, 2003, SOME UNIVERSAL AND TIMELESS LESSONS OF THE PROPHET UHAMMAD IN URBAN PLANNING AND DEVELOPMENT , Faculty of Architecture and Environmental Design International Islamic University Malaysia, Kuala Lumpur Malaysia
- 52) Rabah Saoud, 2002, Introduction to the Islamic city, Foundation for Science technology and civilization (www.citymuslims.org/pdf/Islamic-City.pdf)

یادداشتها

^۱ ناظر بر آیه سوره مبارکه ابراهیم ۱۴ آیه ۲ : الر، (این) کتابی است که بر تو نازل کردیم؛ تا مردم را از تاریکی‌ها (ی شرک و ظلم و جهل)، به سوی روشنایی، بفرمان پروردگارشان در آوری، بسوی راه خداوند عزیز و حمید.

^۲ Omer, Spahic

^۳ SOME UNIVERSAL AND TIMELESS LESSONS OF THE PROPHET MUHAMMAD IN URBAN PLANNING AND DEVELOPMENT

^۴ Paolo Cuono

^۵ Hisham Mortada

^۶ Traditional Islamic principles of Built Environment

^۷ Hakim, Besim Selim

^۸ Arabic-Islamic cities, Building and Planning Principles

^۹ دوازده ربیع الاول به گفته اکثر منابع تاریخ ورود حضرت سول اکرم(ص) به شهر مدینه می باشد که مبدا تاریخ اسلامی است.

^{۱۰} این امر علاوه بر نماد تغییر ظاهر در راستای تغییر باطن میتواند نماد آرمانی رسیدن به جامعه ای طیب و پاک در حیات بشری و به تعبیر قرآنی حیات طیبه باشد.

^{۱۱} احزاب ۳۳ آیه ۱۳

^{۱۲} آل عمران ۳ آیه ۱۵۹

^{۱۳} شوری ۴۲ آیه ۳۸

- ۱۴ سوره مبارکه شوری آیه ۳۷-۳۸
- ۱۵ جنگهاو اختلافات عمیق و دامنه دار دو قبیله اوس و خزرج به تاکید تمامی منابع تا پیش از ورود رسول اکرم به مدینه تداوم داشته است.
- ۱۶ به شرطی که طرف مقابل شروع کننده جنگ و متجاوز نباشد
- ۱۷ سوره مبارک حجرات ۴۹ آیه ۱۰
- ۱۸ سوره نسا آیه ۹۷: *إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَسِعَةً فَهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (۹۷)* کسانی که بر خویشتن ستمکار بوده‌اند [وقتی] فرشتگان جانشان را می‌گیرند می‌گویند در چه [حال] بودید پاسخ می‌دهند ما در زمین از مستضعفان بودیم می‌گویند مگر زمین خدا وسیع نبود تا در آن مهاجرت کنید پس آنان جایگاهشان دوزخ است و [دوزخ] بد سرانجامی است
- ۱۹ گوستاو ون گرونباوم G van Grunebaum
- ۲۰ برگرفته از سوره مبارکه نور آیه ۳۱
- ۲۱ سوره آل عمران ۳ آیه ۱۱۰: *كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ - سوره بقره ۲ آیه ۱۳۳: لَهَا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ - سوره بقره ۲ آیه ۱۶۳: وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ - سوره بقره آیه ۲۱۳: كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً - سوره نسا ۴ آیه ۱: خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ - سوره آل عمران ۳ آیه ۱۰۳: نيز مفهوم همبستگی و انسجام در امت اسلامی را فرمان می‌دهد و اَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا - سوره مومنون ۲۳ آیه ۵۲: وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُون*
- ۲۲ برای بررسی گفتار پیامبر به دو کتاب نهج الفصاحه (که در آن به ضبط کلمات قصار رسول اکرم پرداخته شده است که به ترجمه و شرح و تصحیح علی اکبر میرزایی، با مقدمه محسن غرویان و توسط انتشارات صالحان قم به تاریخ ۱۳۸۷ چاپ گشته است) و کتاب پیام پیامبر (مجموعه‌ای از نامه‌ها و وصایا و دعاها و تفسیرها و سخنان جامع و فراگیر پیامبر (ص) که گردآوری و تدوین و ترجمه بهال‌الدین خرمشاهی و مسعود انصاری بوده و به تاریخ ۱۳۸۷ توسط شرکت انتشارات علمی و فرهنگی تهران چاپ گشته است) مراجعه شود
- ۲۳ جنگ تبوک در سال ۹ هجرت
- ۲۴ سوره مبارکه انعام آیه ۱۵۲: *وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْكَيْلِ وَالْمِيزَانِ بِالْقِسْطِ لَأَنْكَلِفَ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ* و به مال یتیم جز به نحوی [هر چه نیکوتر] نزدیک مشوید تا به حد رشد خود برسد و پیمانانه و ترازو را به عدالت تمام ببیمایید هیچ کس را جز به قدر توانش تکلیف نمی‌کنیم و چون [به داوری یا شهادت] سخن گوید دادگری کنید هر چند [در باره] خویشاوند [شما] باشد و به پیمان خدا وفا کنید اینهاست که [خدا] شما را به آن سفارش کرده است باشد که پند گیرید
- ۲۵ سوره بقره ۲ آیه ۲۲۲: *... إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ* خداوند توبه‌کاران و پاکیزگان را دوست می‌دارد و سوره توبه آیه ۱۰۸: *... وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ* ... خدا کسانی را که خواهان پاک‌اند دوست می‌دارد
- ۲۶ سوره نحل ۱۶ آیه ۸۰

^{۲۷} برای مطالعه بیشتر سیره پیامبر و اهل بیت در مورد بهداشت به کلینی ابوجعفر محمد ابن یعقوب، ۱۳۷۵، اصول کافی مراجعه شود.

^{۲۸} سوره المدثر ۷۴ آیه شماره ۲: قُمْ فَأَنْذِرْ

^{۲۹} یک استثنا دیگر نیز با توجه به گفتار حضرت رسول اکرم در مورد قطع مجاز بودن قطع درخت زمانی است که درخت مزبور سبب آزار و اذیت و یا مزاحمت مسلمانان شود. برای اطلاعات بیشتر به فلسفه وجودی قاعده لاضرر و لاضرار در اندیشه اسلامی و نیز حدیث پیامبر: شاخه درختی در راه (عبور مردم) بود که مردم را اذیت می کرد سپس مردی آن شاخه را دور کرد و (به همین دلیل) وارد بهشت شد. (حدیث شماره ۸۳، میرزایی علی اکبر، ۱۳۸۷، نهج الفصاحه ص ۲۵ و ۲۶) توجه شود

^{۳۰} سوره المدثر ۷۴ آیه ۴۴

^{۳۱} سوره التغاین ۶۴ آیه ۱۶

^{۳۲} سوره التغاین ۶۴ آیه ۱۷

